

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

Filozofická fakulta

Katedra politologie a evropských studií

Bc. Nikola Palupčíková

Euroskepticismus v Itálii: případová studie Hnutí pěti hvězd

Magisterská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Zapletalová Ph.D.

OLOMOUC 2017

Prohlašuji, že jsem tuto magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně na základě uvedených pramenů a literatury.

V Olomouci dne 13. prosince 2017

.....

Nikola Palupčíková

Ráda bych poděkovala své vedoucí práce Mgr. Markétě Zapletalové PhD. za veškerou pomoc, ochotu a trpělivost po dobu psaní této práce. Zároveň moc děkuji celé své rodině a svým nejbližším za podporu během mých studií.

Obsah

ÚVOD	5
1. TYPOLOGIE STRANICKÉHO EUROSKEPTICISMU	10
1.1. VYMEZENÍ EUROSKEPTICISMU	10
1.2. TYPOLOGIE POZIC POLITICKÝCH STRAN VE VZTAHU K EVROPSKÉ INTEGRACI.....	14
1.2.1. <i>Měkký a tvrdý euroskepticismus</i>	14
1.2.2. <i>Čtyřčlenná typologie Case Muddeho a Petra Kopeckého</i>	15
1.2.3. <i>Typologie Chrise Flooda a Simona Usherwooda</i>	17
1.2.4. <i>Typologie Nicolý Contiho a Lucy Verzichelliho</i>	18
1.2.5. <i>Poznámka k typologii Sorena Riishøje</i>	19
1.2.6. <i>Zhodnocení jednotlivých typologií</i>	20
2. SPECIFIKA ITALSKÉ EVROPSKÉ POLITIKY	22
2.1. OBDOBÍ PROEVROPSKÉHO DISKURZU	22
2.2. OBDOBÍ POKRAČUJÍCÍHO PROEVROPSKÉHO PŘÍSTUPU	25
2.3. OBDOBÍ ZVRATU V ITALSKÉ EVROPSKÉ POLITICE	27
3. OTÁZKA EUROSKEPTICISMU U Hnutí PĚTI HVĚZD	39
3.1. ZROD A PROFILACE Hnutí PĚTI HVĚZD	39
3.2. ZHODNOCENÍ POSTOJŮ M5S VE VZTAHU K EU	44
3.3. TYPOLOGIZACE EUROSKEPTICKÝCH POSTOJŮ M5S	48
ZÁVĚR	52
LITERATURA	57
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	65
ABSTRAKT	66

Úvod

Předmětem předložené diplomové práce je problematika postoje Hnutí pěti hvězd (Movimento Cinque Stelle, M5S) k Evropské unii (The European Union, EU), potažmo euroskeptických aspektů jeho přístupu. Práce se věnuje tomuto Hnutí v období od jejího vzniku, tj. od roku 2009 až do roku 2016. Itálie byla zakládající stát Evropského společenství (The European Community, EC), který se od počátku vyznačoval konsolidovanou proevropskou tradicí, a to jak mezi politickou reprezentací, tak i mezi širokou veřejností. V post maastrichtském období se Itálie nacházela uprostřed politické tranzice. Následkem několika vnitropolitických událostí, jako změna volebního zákona, rozsáhlá vyšetřování korupčních skandálů Čisté ruce (Mani pulite) a konce studené války došlo ke kolapsu původního stranicko-politického systému tzv. První italské republiky. Neúspěšné dovršení ústavně-institucionální tranzice společně s akutní ekonomickou krizí a problematickými vládami Silvia Berlusconiho¹ vznikly vhodné podmínky pro formování nových politických subjektů. Mezi taková politická uskupení se řadí i M5S, jež se prezentuje na italské politické scéně jako silný aktér, který zároveň mění postoj Itálie k evropské agendě. Náznaky euroskeptického postoje se v tomto období neobjevily pouze v Itálii, nýbrž i v ostatních evropských státech. Nicméně v Itálii tento trend nabyl největšího rozsahu.

M5S představuje politický subjekt, který vznikl v roce 2009. Avšak lídr Hnutí Beppe Grillo figuroval na politické scéně už o mnoho let dříve jako kritik tehdejších politických elit v Itálii. M5S se prezentuje především jako protestní hnutí, které nesouhlasí se současnou politickou situací na domácí scéně. Postoj M5S k evropským záležitostem prošel značným vývojem, a to od úplného nezájmu o tuto problematiku až k postupné kritice. Tento obrat byl zjevný nejen ve stanoviscích a názorech hlavního lídra, ale i ve volebním programu *7 Points for Europe*, jenž byl představen před volbami do Evropského parlamentu (The European Parliament, EP), které se konaly v roce 2014. M5S se ve svém programu zaměřuje na kritiku hospodářské a měnové politiky EU, především však na společnou měnu.

Cílem diplomové práce je analýza aspektů euroskeptického postoje M5S vůči EU, který se v průběhu fungování hnutí značně proměnil, a tak je možné sledovat i jeho postupný vývoj. Sekundárním cílem je typologizace jednotlivých postojů k evropské agendě, přičemž autorka určí míru stranického euroskepticismu M5S. Rovněž zhodnotí,

¹ Berlusconiho vláda byla první euroskepticky naladěná.

kteřá typologie nejpřesněji odrážá přístup Hnutí k EU. Autorka práce se zaměří také na celkový vývoj postoje Itálie k evropské integraci.

V souladu s cílem diplomové práce si autorka klade tři výzkumné otázky, na které odpoví v následujících třech kapitolách. *Jaký vývoj lze sledovat v postoji M5S ve vztahu k EU? Jakou míru stranického euroskepticismu lze určit u M5S na základě zvolených typologií? Jaké zdroje euroskepticismu lze identifikovat v případě M5S?*

V práci je využívána metoda případové studie, která spadá mezi kvalitativní metody. Z metodologického hlediska se práce opírá o metodu deskripce a analýzy. Pomocí deskriptivní metody autorka nastiňuje v první kapitole několik typologií, které představují základ pro následnou analýzu postojů hnutí. Metoda deskripce je použita i ve druhé kapitole, kde je popsán vývoj postoje Itálie k EU a jeho hlavní etapy. Prostřednictvím analytické metody, která je využívána zejména ve třetí kapitole, je objasněn přístup M5S k EU, přičemž autorka provede typologizaci jednotlivých postojů M5S.

Diplomová práce je strukturovaná do tří kapitol. V první kapitole, která představuje teoretický rámec práce, se autorka věnuje pojmu a definici euroskepticismu. Rovněž zmíní vymezení stranického euroskepticismu dle jednotlivých teoretiků, kteří se této problematice věnují. Dále identifikuje příčiny vzniku negativního postoje politických stran k EU, jež vznikají často v souvislosti s významnými milníky evropské integrace. V druhé části první kapitoly jsou představeny typologie, které se věnují míře stranického euroskepticismu. Celkem autorka vybrala pět konceptů, které detailně popíše, aby následně ve třetí kapitole mohla být provedena typologizace postojů M5S. V první řadě je představena typologie *tvrdého a měkkého euroskepticismu* od dvojice autorů Paula Taggarta a Aleksa Szczerbiaka, která se stala jakýmsi základem pro vznik dalších propracovanějších konceptů. Dále jsou uvedeny typologie od Case Muddeho a Petra Kopeckého, Christophera Flooda a Simona Usherwooda, Nicòly Contiho a Lucy Verzichelliho a jako poslední od Sorena Riishøje. Tyto typologie pracují, na rozdíl od konceptu od P. Taggarta a A. Szczerbiaka, s více kategoriemi a jsou detailněji zpracovány, což je nepochybně výhodou, jelikož dokáží zachytit drobnější změny v postoji strany/hnutí k EU. Výjimkou je koncept od S. Riishøje, který se nevěnuje míře stranického euroskepticismu, ale především jeho zdroji. V závěrečné části první

kapitoly autorka zhodnotí kategorie jednotlivých typologií a vyzdvihne jejich nedostatky, se kterými se potýkají.

Druhá kapitola popisuje vývoj postoje Itálie k procesu integrace, přičemž jednotlivé podkapitoly reflektují hlavní etapy tohoto vývoje. Jsou zmíněny italské vládnoucí elity a jejich aktivity, které vytvářely po několika desetiletí proevropský diskurz. Avšak autorka primárně klade důraz na italské politické subjekty zastávající euroskeptické postoje vůči evropským otázkám. Věnuje se především S. Berlusconi, jehož vlády vykazovaly euroskeptické tendence a měly podíl na zvratu italské politiky. Pozornost je věnována také ostatním politickým stranám a jejich lídrům, které alespoň částečně oponovaly evropské integraci. Mezi taková politická uskupení patří bezesporu Italská komunistická strana (Partido Comunista Italiano, PCI) nebo Liga severu (Lega Nord, LN). Autorka neopomene zmínit ani přístup veřejného mínění k evropské agendě, který se rovněž od vstupu Itálie do EC výrazně měnil.

Ve třetí kapitole autorka práce představí analýzu M5S. Nejprve nastíní ekonomicko-politický kontext vzniku hnutí, který měl zásadní vliv na formování M5S. Zejména ekonomický sektor se stal významným faktorem pro vznik Hnutí. Pozornost je zaměřena na hlavní specifika Hnutí, kdy autorka klade důraz na samotnou postavu B. Grilla jakožto excelentního rétora a také na hlavní programové body, které jsou stěžejní pro směřování Hnutí. Za zmínku stojí rovněž dosavadní úspěchy M5S v lokálních, parlamentních a evropských volbách, jež bezesporu odráží rostoucí popularitu Hnutí mezi voliči. V další části kapitoly se autorka diplomové práce věnuje postojům Hnutí k evropské agendě, především jejímu vývoji. Jelikož Hnutí vzniklo s cílem bojovat proti problémům na vnitropolitické scéně, tak se z počátku evropským otázkám nevěnovalo. Až po několika letech došlo k obratu, který souvisí zejména s příchodem voleb do EP v roce 2014. Autorka představí nejen projevy Grilla a dalších představitelů Hnutí k evropské agendě, ale i volební program do EP *7 Points for Europe*, který nejvýstižněji reflektuje hlavní postoje Hnutí k EU. Z důvodu absence zájmu o evropské záležitosti v programu Hnutí je primárně odkazováno na tento volební program. Na závěr kapitoly je provedena typologizace euroskeptických postojů M5S k EU, přičemž je zhodnoceno, která typologie nejlépe odráží vývoj a pozici M5S vůči EU.

V průběhu zpracování tohoto tématu autorka vychází především z cizojazyčných odborných zdrojů. Z důvodu neznalosti italského jazyka je čerpáno výhradně z anglické

literatury. Autorka pracuje jak s primárními, tak i sekundárními zdroji. Mezi primární zdroje se zejména řadí volební program *7 Points for Europe*, který prezentuje hlavní postoje M5S vůči EU. Nicméně větší podíl zaujímají sekundární zdroje. V mnoha případech se autorka opírá o politologické články publikované například v *Journal of Common Market Studies*, jenž převážně sleduje problematiku evropské integrace. Stěžejním článkem publikovaným v tomto odborném časopisu se stal článek *Italy and the European Union: From True Love to Disenchantment?* od Sonii Lucarelli, která reflektuje hlavní fáze vývoje euroskepticismu v Itálii velmi důkladně. Dále autorka čerpá také ze *South European Society and Politics*, poněvadž se zabývá domácí politikou jednotlivých jihoevropských států. Klíčovým článkem je *Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics* od dvojice autorů Fabia Bordignona a Luigiho Ceccariniho, kteří zaměřují svou pozornost na M5S jakožto nový subjekt na italské politické scéně. I když je předmětem práce aktuální téma, tak většina článků dokázala kriticky zachytit i nejnovější události, což je pro autorčin výzkum velmi přínosné. Nejcitovanějšími autory jsou Lucia Quaglia, Luigi Ceccarini či Fabio Bordignon. Všichni autoři se zabývají tématem euroskepticismu v Itálii velmi podrobně, a tak obohatili práci o zajímavé a kontrastní pohledy na tuto problematiku.

Pro celkové uchopení práce autorka vychází i z několika dalších publikací. Přínosným zdrojem byla publikace *Italy in the European Union* od dvojice autorů Sergia Fabbriniho a Simony Piattoni, kteří systematicky prozkoumávají roli Itálie v mnoha oblastech EU. Taktéž publikace *Italy and the European Union* od Federicy Bindi velice detailně zpracovává téma působení Itálie v evropských institucích. F. Bindi provedla analýzu postoje Itálie uvnitř EU, ve které zachycuje historické, kulturní a sociální aspekty, které mají zásadní vliv na integrování Itálie do evropských struktur.

V první kapitole, která se věnuje samotnému fenoménu euroskepticismu a typologiím určujícím stranický euroskepticismus, je stěžejním zdrojem článek *Theorising Party-Based Euroscepticism: Problem of Definition, Measurement and Causality* od dvojice autorů A. Szczerbiaka a P. Taggarta, kteří se zabývají pojmem euroskepticismu a jeho vymezením, čímž představují kvalitní uvedení do této problematiky. Ke zmíněnému tématu přispěla řada dalších autorů. Zejména díla od N. Contiho a L. Verzichelliho, P. Kopeckého a C. Mudda a Ch. Flooda a S. Usherwooda jsou přínosem, neboť se věnují jednotlivým typologiím. Cenným zdrojem druhé kapitoly je práce zaměřená na Itálii jakožto aktéra na mezinárodním poli, jež zároveň

kriticky hodnotí postoj Itálie k EU, *Foreign Policy, Domestic Politics and International Relations. The Case of Italy* od Elisabetty Brighi. Za zmínku stojí rovněž článek využívaný výhradně ve třetí kapitole *Opposition in the EU and opposition to the EU: Soft and hard euroscepticism in Italy in the time of austerity* od autorů Pietra Casteliho Gattinara a Cateriny Froio, kteří bezchybně reflektují euroskeptické tendence v italském prostředí a svou pozornost zaměřují primárně na M5S a prvky euroskepticismu uvnitř Hnutí.

1. Typologie stranického euroskepticismu

Evropská integrace je proces, který s sebou přináší i negativní důsledky. Za jeden z hlavních lze považovat vznik euroskepticismu, jenž je častokrát používán bez bližší konkretizace. Právě politické strany používají tento termín za účelem představení svého postoje k EU. Cílem první kapitoly je proto vysvětlit význam stranického euroskepticismu a následně představit jednotlivé typologie určující míru stranického euroskepticismu.

1.1. Vymezení euroskepticismu

Od vzniku EC a s postupnou prohlubující se integrací se zvyšuje frekvence opozičních názorů. Evropský projekt generuje stále nové instituce a komplexní proces sbližování vyvolává uvnitř Unie debaty a také případný nesouhlas mezi jednotlivými subjekty (Szczurbiak, Taggart 2001: 5). Pro některé badatele představuje euroskepticismus důsledek krizí, zejména těch, které se odehrály v nedávné době (Dobrescu, Durach 2014: 25).

Euroskepticismus je chápán spíše jako politický a sociální fenomén než teoretický koncept jako takový (Vasilopoulou 2013: 153–154). Nicméně prezentujeme jej jako opozici k různým opatřením, jež se přijímají s cílem prohloubení ekonomické a politické integrace EU. Tento postoj identifikujeme jako specifický fenomén, který je závislý na mnoha okolnostech, na členské zemi, časovém období nebo úrovni integrace, které bylo dosaženo nebo je předmětem diskuse v členských státech. Zatímco ve Velké Británii², Švédsku či Dánsku byl předmětem euroskeptické politiky negativní postoj k jednotné měně, tak v ostatních státech, které jsou už například členy eurozóny, převažuje negativní přístup k rostoucí supranacionalizaci evropských institucí (Szczurbiak, Taggart 2001: 10).

Termín byl na počátku své existence využíván častěji v novinářském prostředí než na akademické půdě. Poprvé se pojem euroskepticismus objevil v The Oxford Lexicon Dictionary v polovině 80. let, čímž byla míněna osoba či strana, která není pozitivně nakloněna k rostoucí moci EC. Definice byla užita v článku v The Times roku 1986 (Harmsen, Spiering 2004: 15).

² Důsledkem komplikovaného vztahu mezi EU a Velkou Británií je vystoupení Velké Británie z EU, tzv. brexit.

Do centra pozornosti se pojem dostal opět v roce 1988, kdy jej Margaret Thatcherová použila ve svém projevu na summitu EC v Bruggách, kde varovala před vzdáním se britské národní identity. Zároveň se tento euroskeptický postoj stal znakem britské politiky (margaretthatcher.org 2017). V době největších tenzí mezi Velkou Británií a EC získal euroskepticismus až extrémistickou konotaci³. V průběhu několika let euroskeptický postoj sehrál klíčovou roli, protože do značné míry ovlivňoval proces evropské integrace. Zakořenil i v jiných evropských státech, například v 90. letech ve Francii⁴ během ratifikace Maastrichtské smlouvy (Vasilopoulou 2013: 158–159).

Práce se věnuje stranickému euroskepticismu, jehož vymezení je poměrně komplikované. Mnoho teoretiků se snažilo definovat euroskepticismus s co největší přesností, například Liesbeth Hoogh a Gary Marks vidí euroskepticismus jako „*pochyby či nevíru v EU či evropskou integraci*“ (Hoogh, Marks 2007: 120). O první vymezení v akademické literatuře se zasadil P. Taggart, který označuje euroskepticismus za postoj politické strany k EU (Szczzerbiak, Taggart 2003: 6). K negativní konotaci tohoto postoje k EU došlo až v poslední dekádě (Quaglia et al. 2013: 52). V literatuře se často setkáváme s rozdělením euroskepticismu na pozitivní a negativní. P. Taggart společně s A. Szczzerbiekem vymezili euroskepticismus na negativní úrovni. Ve svém článku *Theorising Party-Based Euroscepticism: Problem of Definition, Measurement and Causality* představili čtyři případy, kdy se strana chová euroskepticky. Jako první případ oba autoři uvádí kritiku politické strany vůči EU kvůli nedostatečné reflexi národních zájmů, což je poněkud nelogické, protože EU je nadnárodní instituce, která hájí primárně své zájmy, nikoliv zájmy jednotlivých států. Druhý případ se týká společných politik EU, ke kterým má strana negativní postoj, což je taktéž dostatečný znak, aby byla politická strana považována za euroskeptickou. Nicméně je důležité rozlišovat, zda se jedná o základní politiky EU, které formují integraci a mají dopad na celou Unii nebo pouze o podružné partikulární politiky. V případě, že strana odmítá závazky společné politiky například v oblasti rybolovu, tak to nutně nemusí znamenat, že je politický subjekt euroskeptický, ale pokud strana oponuje v implementaci závazků Evropské měnové unie, tak se dle P. Taggarta a A. Szczzerbiaka jedná bezesporu o euroskeptický postoj. Třetím rysem euroskeptické strany je odpor proti rozšiřování. Strana jednoduše

³ V britském případě tento postoj zahrnoval souhrn politických, ekonomických a kulturních aspektů, které odlišují Velkou Británii od evropského kontinentu, přičemž evropský kontinent byl vnímán převážně jako území pod francouzsko-německým vedením (Holmes 2001: 16).

⁴ Ve Francii euroskeptický postoj dostal označení *souverainisme*.

odmítá postupné rozšiřování kompetencí EU v dalších státech či prohloubení integrace. Autoři uvádí ale i opačný přístup, kdy podpora rozšiřování EU může být taktéž zájmem euroskeptické strany. Snahou je způsobit postupný rozklad EU, protože EU jakožto organizace s komplexní strukturou je náchylnější ke kolapsu. Poslední charakteristika prokazující prvky stranického euroskepticismu je kritika nedostatečného prointegračního zájmu a nedemokratičnosti EU. Na první pohled je tato kombinace neslučitelná, protože politická strana vzdorující evropskému projektu by neměla podporovat hlubší integraci. Nicméně někteří zastánci euroskepticismu se domnívají, že EU nevyvíjí dostatečnou snahu k naplnění hluboké integrace. Co se týče již zmíněné demokratizace, tak aktéři mají na mysli například revizi smlouvy, díky čemuž by došlo k navrácení kompetencí na národní úroveň (Szczerbiak, Taggart 2003: 12–15).

Existuje mnoho projevů euroskepticismu a používá jej nespočet politických stran, od extrémní levice až po extrémní pravici, k vyjádření nesouhlasu s EU. Pro některé strany, včetně tradičních stran, nepředstavuje euroskepticismus ani tak ideovou základnu, jako spíše lákavý postoj. Častokrát je euroskepticismus označován za ideologii extrému a dáván do spojitosti s extrémními stranami, a to hlavně proto, že je ve vymezení pojmu zjevný zmatek a za euroskepticismus je bráno cokoliv, co není v souladu s EU (Kaniok 2006: 18).

Na akademické úrovni se euroskepticismus taktéž projevuje v mnoha podobách. Řada textů pochází z britského prostředí, kde má euroskeptická tradice nejsilnější kořeny. Pro většinu euroskeptiků jsou základními díly euroskeptického myšlení publikace od Johna Laughlanda či Martina Holmese. Bohatou skupinu vytvářejí autoři, kteří kritický pohled na evropskou integraci vysvětlují pomocí ekonomických argumentů (Kaniok 2006: 18). Mnoho autorů se snaží vysvětlit příčiny vzniku euroskepticismu a objasnit hlavní motiv strany, která se stane euroskeptickou. Obecně euroskepticismus pramení z nespokojenosti občanů s fungováním demokracie a národních vlád ve vlastních zemích, což se pak následně odráží i na profilu EU (McLaren 2005: 3). Britská teoretička Lauren McLaren rozlišuje tři faktory způsobující euroskeptické přesvědčení u politických stran – ekonomické, kulturní a institucionální. To znamená, že lidé, kteří se cítí být ekonomicky znevýhodněni evropskou integrací, směřují převážně k euroskeptickému názoru. Stejně tak silná národní identita a nevíra v instituce EU napomáhají ke vzniku euroskepticismu. Andre Krouwel a Koen Abts vidí zdroj euroskepticismu v rozšířené politické nespokojenosti. Autoři zdůrazňují také roli

populistických stran, které díky své přesvědčivé rétorice obviňují právě EU z vnitropolitických problémů. Naopak Catherine de Vries a Kees van Kersbergen představují jako hlavní příčinu vzniku euroskepticismu selhání národní vlády. Občané podporují národní vlády výměnou za bezpečnost a ekonomickou prosperitu. V případě, kdy si národní vláda počíná úspěšně, občané rozšíří svou podporu i na evropskou úroveň. V opačném případě dochází k situaci, kdy klesá i víra v EU. (Hoogh, Marks 2007: 123–125). Francouzská autorka Cécile Leconte spatřuje důležitou příčinu euroskepticismu v obavách z kooperace v citlivých politických otázkách, které zmiňuje Amsterdamská smlouva, což mělo následně vliv na národní suverenitu (Leconte 2010: 46).

Kategorizovat příčiny vzniku euroskepticismu lze i dle pravolevého dělení. Zatímco strany umístěné převážně v pravé části politického spektra obviňují EU za podkopávání národní identity a nezávislosti, z čehož pramení negativní postoj k EU, tak strany levicové vyjadřují obavy týkající se efektu evropské integrace na sociální ochranu. Nicméně společnou obavou je strach z narušení status quo (Hoogh, Marks 2007: 125).

Jedna z příčin vzniku euroskepticismu je utilitární euroskepticismus, který se objevil až v 90. letech mezi veřejností a elitami. Tento trend je vysvětlen na základě dvou faktorů, a to vytvořením Společné měnové unie, jež polarizovala debatu uvnitř států ohledně zavedení společné měny, a rozšířením EU do méně ekonomicky rozvinutých zemí (Leconte 2010: 47). Ekonomický vliv zdůrazňuje i Fabio Serricchio, podle kterého je podpora evropské integrace velmi ovlivněna národním ekonomickým systémem. Konkrétně se podpora integrace zvyšuje, když je národní ekonomika v růstu⁵ (Serricchio 2012: 124). Obecně proevropský sentiment začal klesat s přijetím Jednotného evropského aktu v roce 1987 a Maastrichtské smlouvy⁶ v roce 1992, které rozšířily sféru působnosti Unie a její kompetence. Taktéž Lisabonská smlouva z roku 2009 měla na svědomí jeho značný pokles (Serricchio 2012: 123).

⁵ Bere se v potaz výše inflace, nezaměstnanosti a ekonomického růstu.

⁶ Maastrichtská smlouva změnila podstatu EU. Došlo k transformaci této organizace a z evropského projektu se stal politický. Prohloubení integrace tak vyústilo v rozšíření kompetencí na unijní úrovni (Quaglia et al. 2013: 53).

1.2. Typologie pozic politických stran ve vztahu k evropské integraci

Jelikož pro 90. léta byla charakteristická rostoucí nespokojenost politických elit s evropskou integrací, potažmo s EU, tak se čím dál častěji objevoval zvýšený zájem o pochopení tohoto negativního postoje. Studium euroskepticismu získalo od minulé dekády v akademickém výzkumu značnou převahu, přičemž se i akademická literatura začala věnovat rozdílným postojům politických stran směrem k evropskému projektu. Autorka práce se zabývá zejména negativními přístupy, ale pro doplnění každé typologie je vždy zmíněna i ta pozitivní část typologie.

1.2.1. Měkký a tvrdý euroskepticismus

Jako první vysvětlil fenomén euroskepticismus v akademické literatuře P. Taggart a definoval ho jako „*myšlenky nahodilé nebo kvalifikované opozice, stejně tak jako nepřímé a nekvalifikované opozice vůči procesu evropské integrace*“ (Kopeček 2004: 241). Posléze P. Taggart společně s A. Szczerbiakem vypracovali dva typy stranického euroskepticismu – tvrdý a měkký. Pod spojením *tvrdý euroskepticismus* autoři myslí „*striktní odmítnutí celého projektu evropské politické a ekonomické integrace a opozici ke vstupu nebo setrvání vlastní země v EU*“ (Kopeček 2004: 242). Nicméně později došlo k rozvedení tohoto pojmu na „*principiální opozici vůči EU a evropské integraci, přičemž strany, které ji uplatňují, se domnívají, že jejich země by měla vystoupit z EU, nebo jejich politika vůči EU odmítá celý projekt evropské integrace, tak jak je v současné době pojat*“ (Kopeček 2004: 242). Zástupci *tvrdého euroskepticismu* jsou ty strany, jejichž hlavním předmětem zájmu je výhradně mobilizace proti EU. Evropský projekt může být také osočován ze strany těchto politických subjektů z přílišného liberalismu, kapitalismu či socialismu (Szczerbiak, Taggart 2002: 10).

Naopak *měkký euroskepticismus* představuje „*nahodilé nebo kvalifikované opozice k evropské integraci*“ (Kopeček 2004: 242). Hlavním zájmem strany není striktní vystoupení země z EU, nýbrž vymezení se vůči dílčím politikám EU. Strany zastávají zmíněnou pozici také v případě, kdy mají pocit, že národní zájem není

kompatibilní s aktuálním směřováním EU⁷. Typickým příkladem tohoto umírněného postoje⁸ může být odpor vůči společné měně (Szczurbiak, Taggart 2002: 7).

Silná kritika na P. Taggartovo a A. Szczurbiakovo jednoduché rozdělení na *tvrdý a měkký euroskepticismus* padla od autorů P. Kopeckého a C. Mudda. Vymezení *měkkého euroskepticismu* považují P. Kopecký s C. Muddem za velmi rozsáhlé, protože z daného pojmu pramení to, že jakýkoliv nesouhlas s politikou EU řadí stranu automaticky do kategorie *měkkého euroskepticismu* (Szczurbiak, Taggart 2003: 7). Na základě mnoha připomínek od této dvojice autorů P. Taggart a A. Szczurbiak rozšířili své původní rozdělení. Revizi provedli podle P. Kopeckého a C. Muddova schématu, přičemž ponechali dvoudimenzionální rozdělení. Zatímco základem revidované pozice zastávající *tvrdý euroskepticismus* se stalo vymezení *euroodmítavých stran*, tak pro umírněnější druh euroskepticismu použili P. Kopeckého a C. Muddovo vymezení (Kopeček 2004: 246). *Tvrký euroskepticismus* zastává ta strana, která je v zásadě proti projektu evropské integrace, jinými slovy nesouhlasí s předáním moci na nadnárodní úroveň. Redefinice *měkkého euroskepticismu* označuje negativní postoj k současnému či budoucímu směřování EU, jejímž cílem je rozšíření unijních kompetencí v budoucnosti. Nicméně strany, patřící do této kategorie, souhlasí s projektem evropské integrace, který přenáší pravomoci na nadnárodní úroveň. Sami autoři připouští fakt, že jejich nedostatečné rozdělení na dvě kategorie je pouze počátkem ve zkoumání pozic politických stran ve vztahu k EU (Szczurbiak, Taggart 2003: 12).

Přestože nové revidované vymezení lépe precizuje a odděluje oba druhy euroskepticismu, je jasnější a umírňuje rozsáhlost měkkého euroskepticismu, tak stále nekategorizuje ty strany, které jsou proti evropské integraci, ale jsou i zároveň evropsky naladěny⁹ (Kopeček 2004: 246–247).

1.2.2. Čtyřčlenná typologie Case Muddeho a Petra Kopeckého

Není pochyb o tom, že P. Kopecký s C. Muddem přichází s propracovanější typologií. Vracejí se k Taggartovu vymezení, přičemž schéma rozšiřují o pozitivní

⁷ Za příklad umírněného postoje lze označovat britskou Konzervativní stranu ve volební kampani v roce 1999, jejímž sloganem bylo *In Europe but not run by Europe*, který vyjadřoval dvojí euroskepticismus. Obavy se týkaly ohrožení národního zájmu a případného přijetí společné měny (Szczurbiak, Taggart 2001: 11).

⁸ V italském prostředí dle autorů zaujímal tento postoj LN, a to v roce 1999 ve volbách do EP (Szczurbiak, Taggart 2002: 11).

⁹ P. Kopecký a C. Mudde tuto kategorii zohledňují.

rozměr, a tedy o rozlišení mezi rozptýlenou a zvláštní podporou evropské integrace. Termínem rozptýlená podpora označují obecnou podporu idejí evropské integrace, jež tvoří základy EU. Za zvláštní podporu považují podporu obecné praxe evropské integrace, to znamená podporu dalšího rozvoje EU neboli následného prohlubování. Z toho pramení, že autoři vidí rozdíl mezi podporou evropské integrace a podporou EU (Kopecký, Mudde 2002: 300). Typologie je tudíž založena na dvoudimenzionálním schématu. V první dimenzi řeší podporu idejí evropské integrace, z čehož vznikají dvě kategorie – *eurofilové* a *eurofobové*. *Eurofilové* představují skupinu osob, která je přesvědčena, že základními myšlenkami evropské integrace je primárně institucionální spolupráce založená na politické a ekonomické bázi, to znamená na sdílené suverenitě a integrované liberální tržní ekonomice. Za *eurofily*¹⁰ se považují jak zastánci vytvoření nového nadnárodního celku, tak i pouze zastánci ekonomické integrace, například vytvoření zóny volného obchodu. Naopak *eurofobové* se staví do role oponenta, neboť odmítají ideje evropské integrace z několika důvodů. Překážkou může být nacionalistická, socialistická nebo izolacionistická¹¹ orientace (Kopeček 2004: 243).

V druhé dimenzi, která se týká podpory EU, existují *EU-optimisté* a *EU-pesimisté*. Optimisté jednoznačně věří v evropský projekt a jeho rozvoj a nepochybuji o současném směřování, jímž se EU ubírá. V této kategorii autoři upozorňují na fakt, že kritika politické strany namířená k nějaké společné politice nemusí nutně znamenat, že sem daná strana nepatří. Unijní pesimisté se vyznačují tím, že oponují aktuálnímu směřování EU a nepodporují její další rozvoj, ale nemusí to znamenat, že strana chce vystoupit z EU (Kopeček 2004: 243).

P. Kopecký s C. Muddem vytvořili čtyřčlennou typologizaci postojů politických stran. *Euroentuziastické strany* představují kombinaci eurofilů a unijních optimistů. Tyto strany jsou bezpochyby prointegrační a zároveň jsou přesvědčeny, že EU bude jednou institucionálně ztělesňovat jejich ideje. *Euroskeptické strany* jsou dle autorů založeny na kombinaci eurofilů a unijních pesimistů. Jsou taktéž prointegrační, ale nesouhlasí s aktuální podobou EU. *Euroodmítavé strany* jsou složeny z eurofobů a EU-pesimistů. Tyto strany jsou v zásadě antiintegrační a už vůbec nepodporují rozvoj EU. Poslední kategorií jsou *europragmatické strany*, jež představují kombinaci eurofobních a EU-pozitivních pozic. V tomto případě nedochází k podpoře myšlenek evropské

¹⁰ Jeana Monneta, Roberta Schumana či Margaret Thatcherovou lze považovat za eurofily.

¹¹ Příkladem izolacionistického postoje je UK Interdependence Party (UKIP), která v podstatě neoponuje procesu integrace, ale nechce být jeho součástí (Kopecký, Mudde 2002: 302).

integrace, ale současně jí ani neoponují, avšak podporují další rozvoj EU. Obecně tato kategorie zahrnuje strany, které nemají pevný ideologický postoj směrem k evropské integraci, ale rozhodují se spíše na základě čistě praktického uvážení, protože EU může být pro daný stát i prospěšná (Kopecký, Mudde 2002: 302–303).

Dimenze podpory evropské integrace			
Dimenze podpory EU		Eurofilové	Eurofobové
	EU-optimisté	Euroentuziastické	Europragmatické
	EU-pesimisté	Euroskeptické	Euroodmítavé

Zdroj: Kopecký, Mudde 2002: 303.

1.2.3. Typologie Chrise Flooda a Simona Usherwooda

Ch. Flood a S. Usherwood také přišli s novým vymezením pozic politických stran k EU. Základem jejich typologie jsou odlišné stupně podpory, a to nejen evropského systému jako celku, ale i jednotlivých politik. Používají podobné mezníky pro označení jednotlivých kategorií jako jejich předchůdci. Výjimkou však je to, že se citlivě zaměřují i na proevropské tábory (Flood, Usherwood 2005: 6).

Ch. Flood společně s S. Usherwoodem vytvořili rozsáhlou typologii, která obsahuje šest kategorií. První kategorií s nejnegativnějším postojem k EU jsou *odmítači*. Oponují členství v EU a současně nesouhlasí s jakoukoliv participací své země ve společných politikách a evropských institucích. *Revizionisté* tvoří druhou kategorii, jejímž požadavkem je zpětný posun ke stavu před přijetím důležité smlouvy nebo před revizí významné politiky. Třetí kategorii představují *minimalisté*, kteří akceptují současný stav EU, ale odmítají další prohloubení evropské integrace. *Gradualisti* jakožto čtvrtá kategorie podporují budoucí integraci nejen jednotlivých společných politik, ale i evropského systému jako celku. Dle jejich představ by proces integrace měl být postupný a řízený. *Reformisté*, představitelé páté kategorie, mohou být definováni jako zastánci konstruktivního zapojení se do reforem, které jsou vnímány jako nevyhnutelné a nezbytné. Členové patřící do skupiny s nejpozitivnějším postojem k EU se nazývají *maximalisté*. Aktivně podporují následnou integraci celého systému nebo jednotlivých politik (Kaniok 2009: 28).

1.2.4. Typologie Nicolò Contiho a Lucy Verzichelliho

Italský tandem N. Conti a L. Verzichelli také vytvořil propracovanou typologii pozic politických stran k EU. Autoři navázali na Taggartovo a Szczerbiakovo vymezení, přičemž pracují s původním nerevidovaným pojetím *tvrdého* a *měkkého euroskepticismu*. Tento návrat k ještě nerevidovanému pojetí představuje značnou slabinu v jejich konceptu, protože zde nedochází k důslednému rozlišení mezi evropskou integrací a EU. Nicméně tato slabina je vyrovnána vytvořením široké škály postojů k EU zahrnující i nové přístupy. V tomto ohledu jsou zajímavé pouze dvě kategorie, ale pro úplnost je nezbytné uvést všechny kategorie dané typologie (Kopeček 2004: 247).

Je nutné podotknout, že Contiho a Verzichelliho typologie, obsahující pět skupin, zahrnuje také pozitivní kategorie. První ze dvou pozitivních kategorií je *funkční europeanismus*, jenž podporuje evropskou integraci, která může politickým stranám pomoci v mnoha směrech – v ekonomické stabilitě, modernizaci státu atd. Zřetelné to je především tehdy, když národní zájmy dané strany jsou kompatibilní se směřováním integrace, to určuje postoj strany k integraci (Kopeček 2004: 247). Nejpozitivnějším postojem Contiho a Verzichelliho typologie je *ztotožňující europeanismus*, který bezpochyby reprezentuje podporu evropské integrace. Tento postoj není vnímán z hlediska výhod a různých benefitů plynoucích na domácí půdě, ale klíčová je spíše integrace jako taková a proces jejího prohlubování. Evropská integrace by měla být podporována, i když vyžaduje případné náklady. Specifickým znakem tohoto postoje je jazyk oslavující EU (Conti 2003: 18). Třetí kategorie zahrnuje ty, kteří mají *neutrální (nespecifikovaný) postoj*. Jednoduše řečeno, zauímají pozici mezi europeanismem a euroskepticismem. Autoři definují tyto strany jako strany s nedostatkem zájmu o EU. Stranické programy nevěnují pozornost této problematice a ani lídři nevyvíjí zájem o jednotlivé politiky (Conti 2003: 16). *Tvrký euroskepticismus* představuje nejnegativnější postoj k EU, který strana vůbec může zaujmout. Taková strana odmítá integrační proces v celé jeho šíři nebo přinejmenším oponuje tomu, čeho bylo již dosaženo v rámci evropského systému. Dle tohoto postoje by jedinou nápravou bylo vytvoření nového modelu kooperace. Strana také disponuje s možností vystoupení země z EU nebo alespoň požaduje předání moci z nadnárodní úrovně na národní. Rétorika strany je specifická pro svůj protestní charakter a pomocí vlastní strategie se snaží vytvářet pocit nespokojenosti mezi veřejností (Conti 2003: 15). Poslední kategorií této typologie je *měkký euroskepticismus*, jenž se zaměřuje na negativní aspekty evropské integrace, ale

principiálně neoponuje EU. *Měkký euroskepticismus* se liší od tvrdého absencí radikálního prvku. Kritika evropských politik může být v tomto případě doprovázena proaktivními návrhy reforem (Conti 2003: 16).

Kategorie	Postoj strany/hnutí	Cíl strany/hnutí	Způsob provedení změny
<i>Tvrký euroskepticismus</i>	Principiální opozice vůči EU a evropské integraci	Vystoupení z EU/ opozice vůči projektu evropské opozice	Radikální změna ve směřování EU
<i>Měkký euroskepticismus</i>	Kvalifikovaná opozice vůči EU	Reforma EU	Mezivládní přístup
<i>Neutrální postoj</i>	Nejasný postoj	-	-
<i>Funkční europeanismus</i>	Kvalifikovaná podpora	Status quo/ integrace následující národní zájmy	Mezivládní přístup
<i>Ztotožňující europeanismus</i>	Principiální podpora EU a evropské integrace	Vznik federální Evropy a evropského občanství	Přesun pravomocí z národní úrovně na nadnárodní

Zdroj: Conti 2003: 17.

1.2.5. Poznámka k typologii Sorena Riishøje

Stejně jako předchozí autoři, tak i dánský teoretik S. Riishøj se inspiroval Taggartovým a Szczerbiakovým vymezením a přichází s podrobnou typologií čítající devět kategorií. Riishøjevova typologie se mírně odlišuje od ostatních. Výsledkem je odlišná škála, která nepracuje s mírou stranického euroskepticismu, ale spíše s jeho obsahovým původem (Kaniok 2009: 30).

Identitární euroskepticismus představuje první skupinu. Vychází z rozporu mezi národní a evropskou identitou a z obavy, že dojde k absorbování národní identity. Dále následuje *euroskepticismus cleavage*, který je spojen se základními dělicími liniemi ve společnosti, jako například dělení město/venkov. Třetím typem je

funkcionální euroskepticismus, jehož hlavním rysem je odpor ke společné politice – jednotné měně, Společné zemědělské politice atd. Jedná se tedy o euroskepticismus směřovaný výhradně ke konkrétní politice. Čtvrtou kategorií představuje *institucionální euroskepticismus*, jehož základem je konflikt mezi národní a unijní legitimitou. *Euroskepticismus národních zájmů* představuje pátou skupinu. Toto označení pramení z rozporu mezi evropskými a národními zájmy – ochrana těch zájmů, které jsou životně důležité pro daný stát. Šestá skupina, *euroskepticismus zkušeností*, vychází z negativních zkušeností spojených například s neférovým jednáním při vstupu země do EU. Sedmý typ *euroskepticismu* se týká *politických stran* a je užíván charismatickými politickými lídry, kteří disponují thatcheristickou, tradicionalistickou a populistickou argumentací. Osmý typ euroskepticismu je *euroskepticismus atlantický*. V rámci *atlantického euroskepticismu* se objevuje rozpor ve Společné zahraniční a bezpečnostní politice. Je způsoben dilematem, zda se přiklonit na americkou či evropskou stranu. Posledním, devátým, typem Riishøjovy typologie je *praktický euroskepticismus*. Autor daného vymezení hovoří o nekonzistentním odporu k EU (Riishøj 2004).

1.2.6. Zhodnocení jednotlivých typologií

Každá z uvedených typologií je schopna víceméně určit míru euroskepticismu u politické strany. Žádná z typologií neměla sebemenší problém s definováním tvrdého euroskepticismu. P. Taggart s A. Szczerbiakem definují tento negativní postoj přibližně stejně jako italská dvojice N. Conti a L. Verzichelli. *Euroodmítavá* kategorie P. Kopeckého a C. Mudda a taktéž Ch. Flooda a S. Usherwooda identifikuje podobná kritéria pro *tvrdý euroskepticismus*. Všichni zmínění teoretici jej prezentují jako principiální opozici vůči evropské integraci nebo EU. Naopak je tomu u *měkkého euroskepticismu*, zde převládají komplikace týkající se přesnosti zachycení umírněnějšího postoje. Definice *měkkého euroskepticismu* se u většiny badatelů potýká s příliš širokým rozsahem.

Další slabinu ve vymezení pozic politických stran k EU lze nalézt také v typologii P. Kopeckého a C. Mudda. Jako problematická kategorie je prezentována *europragmatická* skupina, jelikož je obtížné formulovat postoj stran, který oponuje evropské integraci a současně podporuje aktuální trajektorii EU. *Europragmatická* kategorie má neudržitelnou pozici a neprochází testem jako reprezentant měkké verze euroskepticismu (Kaniok 2009: 30–32). Taktéž Floodovo a Usherwoodovo rozdělení

pozic politických stran je z části komplikované, a to z toho důvodu, že se kategorie vzájemně nevyklučují a některé strany by bez problému mohly být umístěny ve více kategoriích (Szczerbiak, Taggart 2003: 10). Zachycení víceméně každé protievropské pozice k EU je patrné v typologii Riishøje. Jeho klasifikace vychází z převládajících motivů, proč politické strany zastávají negativní postoj k EU, přičemž ne vždy musí být přítomen prvek euroskepticismu (Kaniok 2009: 32).

2. Specifika italské evropské politiky

Cílem druhé kapitoly je nastínit vývoj postoje Itálie k evropské integraci a její hlavní etapy, dle kterých je tato kapitola rozdělena. I když byl přístup Itálie k evropské agendě po několik desetiletí pozitivní a náklonnost k EU byla zjevná nejen na straně politických elit, ale i na straně široké veřejnosti, tak v průběhu 90. let došlo k přerušení této proevropské tradice. V italském politickém systému vznikly nové politické subjekty, které začaly prosazovat spíše skeptické názory vůči EU. Hlavní pozornost je tedy zaměřena na tyto strany a jejich lídry, zejména na S. Berlusconiho a jeho specifický přístup k evropským tématům.

2.1. Období proevropského diskurzu

V poválečném období se opět objevila myšlenka jednotné Evropy. Jedním z nejhlasitějších politiků Evropy byl i italský federalista Altiero Spinelli¹², jenž volal po jednotné a svobodné Evropě. Itálie měla za sebou dlouhou zkušenost s fašismem, což způsobilo upozadění národních zájmů v následujících letech a nahrazení národního cítění evropským zájmem, a právě proto Itálie dlouhodobě patřila mezi hlavní podporovatele evropské integrace (Bindi 2011: 36–38). Pozitivní přístup k jednotné Evropě zvítězil v poválečném období zejména mezi politickou elitou. Snahu participovat v procesu evropské integrace dokazuje i událost z roku 1947, kdy vláda Alcide De Gasperiho¹³ podepsala Marshallův plán a stvrdila tím proevropský postoj. Rozhodnutí o připojení se k evropské integraci bylo především v kompetenci malé skupiny vedené De Gasperim a Carlem Sforzou (Bindi 2011: 72). Pro jejich éru byly charakteristické stabilní parlamentní většiny podporující proevropský směr zahraniční politiky, který pokračoval i poté, co se stal premiérem (Brighi 2013: 94). Mezi ostatní strany De Gasperiho koalice patřili Liberálové a Republikáni, jež představovali silně přesvědčené podporovatele evropské integrace. Konkrétně lídr Liberálů Luigi Einaudi a ministr zahraničí Gaetano Martino byli věrnými spojenci De Gasperiho (Bindi 2011: 73).

¹² A. Spinelli společně s Eugeniem Colornim a Ernestem Rossim napsali *Manifest Ventotene*, ve kterém obhajovali myšlenku jednotné Evropy.

¹³ Koalice byla složena z Křesťanskodemokratické strany (Democrazia Cristiana, DC), Italské komunistické strany (Partito Comunista Italiano, PCI) a Italské socialistické strany (Partito Socialista Italiano, PSI). V čele DC stanul A. de Gasperi, v PCI Palmiro Togliatti a v PSI Pietro Nenni. Nicméně zanedlouho byli komunisté společně se socialisty přinuceni opustit koalici, a to z důvodu připojení Itálie k Marshallovu plánu, což byl první krok, kdy se Itálie přiklonila k Západu (Bindi 2011: 37).

Dlouholetá pozitivní náklonnost Italů k EU pramenila také z ekonomických a bezpečnostních výhod, které vyplývaly z členství v západoevropském uskupení, neboť EU je zároveň synonymem pro ekonomickou a politickou modernizaci¹⁴. Itálie byla konzistentně v popředí těch států, jež značně podporovaly postupnou integraci evropských zemí, silnější postavení evropských institucí a intenzivnější kooperaci na evropské úrovni. Příkladem tohoto proevropského postavení je předložení návrhu o vzniku federální unie, podpora přímé volby do EP nebo snaha o posílení pravomocí EP (Daniels 1998: 107). I přes pozitivní postoj k evropské integraci byla Itálie považována za slabého a sekundárního hráče na evropském poli. Hlavní problém pramenil z neschopnosti zaujmout jednotné postavení během rozhodovacího procesu, a to nejen při historicky důležitých rozhodnutích, ale i při každodenním vytváření legislativy, a právě z tohoto důvodu byla Itálii vždy předurčena pozice *policy taker* nikoli *policy maker* (Fabbrini, Piattoni 2008: 1).

V poválečné době byly pro zahraniční politiku Itálie charakteristické tři směry – participace v již zmíněném procesu evropské integrace, spolupráce s USA v oblasti bezpečnosti a vřelé vztahy se středomořskými státy. Prioritu Itálie tedy představovalo zapojení se do evropských struktur, protože kromě modernizace země v rámci mezinárodního systému to pro Itálii znamenalo i stabilizaci demokracie a vytvoření soběstačné tržní ekonomiky (Quaglia 2007: 134–136). Ambice znovu získat přední postavení v mezinárodním prostředí, které bylo ztraceno společně s porážkou ve druhé světové válce, představovalo taktéž součást evropské volby (Lucarelli 2015: 41–43).

Na vnitropolitické scéně v průběhu tzv. První republiky (1948–1993) vznikaly velmi nestabilní vlády, přičemž každá vláda úřadovala v průměru méně než jeden rok. Tato nestabilita na vládní úrovni nevyhnutelně ovlivnila i vztahy mezi EU a Itálií, jelikož vytvořila z Itálie komplikovaného aktéra (Fabbrini, Piattoni 2008: 3–5). Vládní diskontinuita byla hlavním znakem evropské zahraniční politiky Itálie až do 80. let, což rozhodně nenapomáhalo tomu, aby Itálie identifikovala své zájmy a priority a následně je efektivně hájila na evropském poli. Nicméně i přes zmíněnou obtíž dokázali vládní představitelé vždy prosadit podobný pozitivní náhled na evropskou integraci, přičemž proevropský model zahraniční politiky zvítězil nejen mezi politickými elitami, ale i

¹⁴ Tehdejší ministr zahraničních věcí Carlo Sforza, úřadující v De Gasperiho vládě, zastával proevropský směr zahraniční politiky a tvrdil, že členství Itálie v evropských strukturách je jediná šance, jak obnovit pozici Itálie v mezinárodním prostředí (Bindi 2011: 42)

mezi širokou veřejností (Fabbrini, Piattoni 2008: 5). K mírnému posunu doleva došlo na italské scéně mezi léty 1962 až 1963, kdy byla parlamentní většina složena z DC a PSI a premiérem se stal Amintore Fanfani. Zajímavostí je, že tato středo-levicová koalice zaznamenala progres ve vnímání NATO jako nezbytného hráče v mezinárodním uspořádání (Brighi 2013: 95–96).

PCI a PSI byly vůbec první strany, které vykazovaly antievropské prvky v Itálii, sdílely odlišný pohled na evropské a atlantické otázky než většina politických stran v italském stranickém systému. Evropský projekt chápaly jako uskupení, které je podřízené USA. Konkrétně socialistický lídr Pietro Nenni byl v silné opozici vůči evropskému projektu (Bindi 2011: 74). Italští komunisté byli proti evropské integraci, protože byli centrálně řízeni komunistickým vedením z Moskvy. Jednalo se o největší komunistickou stranu v západní Evropě, jejímž lídrem byl Enrico Berlinguer (Kesselman, Krieger 1992: 379). Další politická strana působící v italském prostředí, která oponovala EC, byla tedy PSI, u které nicméně došlo k brzké změně v postoji k jednotné Evropě. Důvodem tohoto obratu byl jak strategický záměr – snažila se odlišit od PCI, tak i umírňující ideologické tendence. PSI navíc vstoupila v roce 1962 do vládnoucí koalice s DC (Quaglia 2011: 38).

Důležitou roli sehrálo i Evropské federalistické hnutí¹⁵ bojující proti fašismu. Vytvářelo spojující prvek na domácí scéně, kde v době rekonstrukce a modernizace státního celku mělo nesmírný vliv, protože právě tehdy byla společnost vysoce polarizována. Právě evropská volba měla bezesporu za následek rozdělení politických stran i veřejného mínění na dva tábory (Lucarelli 2015: 41–43). Pozitivní přístup k EC sdílelo pouze 60 % Italů. Zbytek voličů měl spíše skeptický pohled na EC. Tento negativní postoj je vysvětlen dvěma fakty – PCI mělo stále velkou podporu mezi euroskeptickými voliči, dále to byly obavy odborů z případných negativních dopadů na italskou ekonomiku, pramenící ze začlenění Itálie do ekonomické integrace (Quaglia 2011: 38). Nicméně docházelo k postupné europeizaci italské veřejnosti, která probíhala mezi roky 1950 a 1970. Tento trend byl značně ovlivněn událostmi¹⁶ probíhajícími v Evropě a také zřetelným rozdělením Evropy na Východ a Západ. V důsledku těchto okolností docházelo k přiklonění Itálie směrem na Západ (Lucarelli 2015: 41–43). Celkově lze poválečné období až po konec 60. let považovat

¹⁵ A. Spinelli založil hnutí v roce 1943, kdy zarytě obhajoval myšlenku evropského federalismu a sjednocené Evropy (europa.eu 2017).

¹⁶ Jedná se především o invazi sovětských vojsk do Maďarska a Československa.

za proevropské, jelikož nedošlo ani k jednomu politickému rozhodnutí, jež by stálo v opozici vůči evropské integraci (Quaglia 2011: 39).

2.2. Období pokračujícího proevropského přístupu

Druhá etapa započala zásadní změnou v postoji PCI k evropskému projektu. PCI představovala hlavní euroskeptickou sílu v italském politickém systému, a tak obrat v jejím směřování k EC znamenal na vnitropolitické scéně znatelnou změnu. Silné napojení na sovětskou centrálu omezovalo PCI v tom, aby prováděla rozhodnutí na základě vlastní libovůle. Italští komunisté se nebáli kritizovat některé skutky SSSR, a tak zásadní vliv na reorientaci PCI měla právě sovětská invaze do ČSR v roce 1968. Komunistické vedení v Itálii odsoudilo¹⁷ sovětskou intervenci okamžitě po jejím zahájení. Reorientace uvnitř PCI, která měla dlouhodobý dosah, způsobila posun v přístupu PCI k evropské integraci z *tvrdého euroskepticismu* na téměř proevropský postoj (Amyot 1981: 176). PCI se na základě této události postupně distancovala od sovětské centrální vlády Kominterny a začala si vytvářet svou umírněnější formu komunismu – tzv. eurokomunismus. Rostoucí podpora evropského projektu následně zařadila Itálii mezi vysoce proevropské země (Brighi 2013: 95–96). V 60. a 70. letech prosazovali komunističtí stoupenci Palmiro Togliatti a E. Berlinguer¹⁸ tento eurokomunistický postoj¹⁹ s cílem možného zajištění podílu na vládě. Hlavním předmětem tohoto postoje byla pokojná cesta k socialismu, nikoli leninský model převzetí moci, a tak docházelo k již zmíněnému postupnému uvolňování závislosti PCI na Moskvě, přičemž PCI začala evropský projekt vnímat jako funkční a přizpůsobovala se tehdejšímu evropskému prostředí (Ladrech, Wegs 2002: 292). Tato probíhající reorientace pokračovala vstupem PCI do Komunistické skupiny v EP roku 1969. K relativní nezávislosti PCI dochází na základě Berlinguerova rozhodnutí z roku 1973, v němž souhlasí s tzv. historickým kompromisem. Italští komunisté chtěli bojovat za obranu italské demokracie, i kdyby to mělo znamenat ukončení otevřeného boje proti křesťanským demokratům. Není pochyb, že tento obrat byl zčásti způsobený šokem ze státního převratu v Chile v roce 1973, který Berlinguera a ostatní komunistické intelektuály přesvědčil, že i kdyby strana získala ve volbách parlamentní většinu, tak by nikdy nedostala šanci vytvořit vlastní vládu. Nakonec tento obrat vynesl italským komunistům dočasné volební zisky (Judt 2007: 508–509). K dalšímu rozvolnění vztahů

¹⁷ Kromě odsouzení PCI vyjadřovala značnou podporu tehdejšímu československému komunistickému režimu pod vedením Alexandra Dubčeka.

¹⁸ E. Berlinguer stál v čele PCI od roku 1972 až do roku 1984, kdy zemřel (Judt 2007: 508).

¹⁹ Podobné tendence se objevily také ve Francii a ve Španělsku (Giacomello, Verbeek 2011: 40).

mezi PCI a Moskvou došlo v roce 1981, kdy PCI odsoudila Moskvou podporovaný vojenský převrat v Polsku (Benedetto, Quaglia 2007: 484–486).

V tomto období se Itálie představila jako silně proevropský aktér. Hrála důležitou roli v EC mezi léty 1975 a 1986, když aktivně podporovala hlubší institucionalizaci uvnitř Společenství. Úspěchem italského předsednictví v roce 1975 bylo předložení návrhu na zavedení přímé volby poslanců EP, kde Itálie překonala silnou opozici Velké Británie a Dánska. Díky přímé volbě europoslanců se z EP stala klíčová instituce EC (Fabbrini, Piattoni 2008: 5–6). Na akceleraci evropské integrace v 70. letech měla taktéž podíl Itálie, protože předložila dva podstatné návrhy. Iniciativy se tehdy ujal člen PCI A. Spinelli, který předsedal výboru připravujícímu návrh smlouvy o EC. Druhým návrhem byl Gensher-Colombův plán, jenž volal po rozšíření spolupráce, a to na poli zahraniční a bezpečnostní politiky (Brighi 2013: 97).

Prointegrační směr italské zahraniční politiky pokračoval mezi politickými elitami i v 80. a na začátku 90. let. V rámci politické unie podporovala Itálie rozšíření kompetencí EP, širší využití hlasování kvalifikovanou většinou (přesun od jednomyslnosti k QMV ve vybraných oblastech) a taktéž rozšíření sféry působnosti EC. V oblasti bezpečnostní politiky byla však Itálie mnohem zdrženlivější. Stejně jako tehdejší britská vláda, tak i Itálie chápala posun v bezpečnostní politice v rámci EC jako ohrožení role NATO (Quaglia 2007: 140–141).

Proevropský přístup byl znatelný i během předsednictví Itálie v Evropské radě, které předsedala celkem dvanáctkrát. Některá předsednictví zaznamenala i výrazné úspěchy. Jedním z nich bylo předsednictví v druhé polovině roku 1985. Hlavním předmětem byla reforma tehdejší evropské smlouvy a schválení Delorsova balíčku. Itálie zakončila svoje předsednictví na summitu v Miláně, kde předvedla jeden z největších úspěchů v rámci své evropské politiky (Bindi 2011: 55). Hlavní zásluhu na tom měl tehdejší italský předseda vlády Bettino Craxi a jeho ministr zahraničních věcí Giulio Andreotti. Na milánském zasedání bylo díky italským představitelům přijato většinou svých členů rozhodnutí o svolání mezinárodní konference za účelem revize smluv, přičemž výsledkem bylo vytvoření Jednotného evropského aktu, který byl podepsán o několik měsíců později (Gilbert 2012: 134).

Úskalím tohoto období byly značné potíže na vnitropolitické scéně, které se objevily v 80. letech. Hlavním problémem byla fragmentace uvnitř italského

politického systému, což vysvětluje, proč Italové na evropské půdě nemluvili jednotným hlasem a v zásadě to zkomplikovalo proces přijímání evropské legislativy. V některých případech docházelo k úmyslnému přesunu domácí politické soutěže na evropskou úroveň (Quaglia 2007: 138). Nicméně mezi širokou veřejností podpora EC výrazně vzrostla, přičemž až 80 % italské populace bylo proevropsky naladěno, což bylo především výsledkem postupné europeizace italské veřejnosti, zejména voličů PCI (Lucarelli 2015: 41–43).

2.3. Období zvratu v italské evropské politice

Italská demokracie se dramaticky proměnila mezi lety 1992 a 1996. V důsledku několika vnitropolitických událostí a konce studené války došlo ke kolapsu poválečného stranicko-politického systému tzv. První republiky (Šustková 2005: 112). Původní italský systém se sesypal pod tlakem soudního vyšetřování politických elit obviněných z korupce. Tato událost vstoupila do povědomí veřejnosti jako akce Čisté ruce a odhalila hloubku zkorumpovatelnosti italské politiky. Některá obvinění ze spojení s mafií se dostala až k politickým představitelům na úroveň vlády (Ladrech, Wegs 2001: 296). Soudní vyšetřování zasáhlo zejména tři hlavní politické strany, které dominovaly italské politice v minulých dekádách. DC a PSI se naprosto zhroutily a někteří jejich členové zcela vymizeli z politického života. K zásadní změně došlo i u PCI, která po pádu komunismu nedokázala efektivně reflektovat své postoje a zájmy, a tak se rozdělila na dvě strany hájící rozdílná stanoviska – Rifondazione Comunista a Partito dei Democratici di Sinistra (Brighi 2013: 100). Další změnou na politické scéně bylo vytvoření nového volebního systému, který vedl ke vzniku nových politických formací, jež měly velice tenký a flexibilní ideologický základ pouze okrajově se dotýkající evropských otázek. Nové politické subjekty postupně začaly nabírat na síle, což se negativně projevilo na poklesu podpory tradičních politických stran. Zátěží pro stát se stalo také bouřlivé vystupování severních regionů Itálie s myšlenkou nemožnosti udržení jednotného státu. K významným změnám došlo i v ekonomickém sektoru. V roce 1997 byl zaveden Pakt stability a růstu (Stability and Growth Pact, SGP), který měl silný vliv na ekonomické prostředí v Itálii (Fabbrini, Piattoni 2008: 6–7). Ekonomická omezení vycházející z SGP nebyla přijata pozitivně u některých evropských politiků, mezi něž se řadil i tehdejší předseda italské vlády R. Prodi, který Pakt nazval stupidním, protože nebyl příliš flexibilní v době hospodářského útlumu (economist.com 2002). Eroze italského systému se vyostřila ještě další událostí, a to

znehodnocením a odchodem liry z Evropského mechanismu směnných kurzů (Brighi 2013: 121–122).

Důsledkem dramatických událostí byl vznik tzv. Druhé italské republiky, jež byla charakterizována značnou dynamikou v oblasti zahraniční politiky. V průběhu prvních tří let se Itálie angažovala v různých projektech, jako byla například Středoevropská iniciativa nebo návrh na zavedení rozhodovacího hlasu pro EU v Radě bezpečnosti OSN. Bohužel tento rozjezd častokrát blokovala krize na domácí scéně²⁰ (Brighi 2013: 121–122).

V 90. letech stále panovala silně proevropská nálada, souhrn proevropských přesvědčení představoval prioritu v zahraniční politice také v letech 1996–1998, kdy docházelo k přijímání podmínek Evropské hospodářské a měnové unie (The Economic and Monetary Union, EMU). Itálie byla proto nucena snížit výdaje, čímž se v letech 1992–1993 a 1996–1998 zpomalil ekonomický růst. V důsledku těchto komplikací došlo v druhé polovině 90. let k rozkolu mezi politickými špičkami. Zatímco proevropsky orientovaná část podporovala okamžitý vstup do EMU, skeptická část se obávala již zmíněného zapojení do EMU (Quaglia 2007: 142). V polovině 90. let došlo k přerušení proevropského směřování, a to v souvislosti s nástupem první vlády S. Berlusconiho (1994–1995). Itálie získala první zkušenosti se skeptickými postoji vůči EU. Nicméně po zcela krátké době politická scéna zaznamenala návrat proevropského přístupu Itálie k EU, a to díky vládě Lamberta Diniho (1995–1996). Prointegrační proud zvítězil i v následující vládě a tehdejší premiér R. Prodi (1996–1998) prohlásil, že prioritou Itálie v zahraniční politice je stát se nedílnou součástí EU. Středolevá koalice Olivovník vedená R. Prodim pokračovala v integraci Itálie do EU, přičemž ekonomická integrace byla její prioritou. Prodiho vláda trvala na tom, že je pro Itálii důležité obnovit důvěryhodné postavení v Evropě a zůstat v centru integračního procesu. Aby si Itálie udržela tempo s procesem evropské integrace, bylo nutné, aby implementovala nezbytná opatření. Nevyhnutelná politická a ekonomická adaptace Itálie k EU měla za následek výrazné národní politické změny, které bezesporu napomohly k celkové modernizaci země (Daniels 1998: 111). Na počátku roku 1999 byla Itálie navzdory nesplnění konvergenčních kritérií rozhodnuta, že vstoupí do třetí fáze EMU. Ke změně v přístupu k EU došlo opět s příchodem druhé Berlusconiho vlády (2001–2005). Došlo

²⁰ Institucionální nestabilita byla doprovázena mnoha negativními událostmi, zavražděním Giovanniho Falcona a Paola Borselliniho a bombovými útoky v Římě, Florencii a Miláně.

k opětovnému poklesu podpory evropské integrace a postupnému obratu zahraniční politiky. EU přestala být prioritou, hlavním předmětem nového směřování byla ochrana národních zájmů, obnova mezinárodního postavení a vybudování bližšího spojení s USA, a to i přes fakt, že by to nepříznivě ovlivnilo vztahy s EU (Quaglia 2007: 136–37). Součástí přístupu strany Forza Italia (FI) k evropským otázkám byly prvky euroskepticismu, což lídr FI v zásadě odmítal. Zajímavostí je, že mnoho voličů FI byli bývalí stoupcí proevropských křesťanských demokratů (Quaglia 2005: 288).

Mezi 90. lety a novým tisíciletím byla pro italský systém opět charakteristická značná diskontinuita. Hlavním rysem již zmíněných vlád, úřadujících v letech 1996 až 2006, byla jistá nestabilita a silné tenze²¹ uvnitř systému. Avšak navzdory častému střídání vlád došlo k reorganizaci klíčových ministerských křesel, což přispělo k lepšímu identifikování národních zájmů na evropské úrovni a Itálie začala být postupně vnímána jako efektivní hráč (Fabbrini, Piattoni 2008: 7–9).

Bohužel začátkem nového tisíciletí započal v zemích EU nový trend, a to všeobecné snížení důvěry v evropské instituce. Tento nebývalý pokles důvěry občanů byl zaznamenán i na italské vnitropolitické scéně, kde domácí instituce taktéž čelily výraznému snížení podpory voličů (z 27 % na 17 %). Všeobecně soustavný pokles podpory v EU lze spatřit tedy až po roce 2000, do té doby byla důvěra v evropské instituce vždy větší než 60 % (Lucarelli 2015: 53–54). Negativní postoj k evropské integraci pramenil z obav ohrožujících národní identitu, například ztráta národní suverenity. Tato série obav byla charakteristická zejména pro radikální pravici²². Celkový pesimistický postoj k evropské integraci byl podpořen faktem, že politické strany nacházející se na okrajích politického spektra jej využívaly jako součást antisystémového chování, které přijímaly, aby se vyhranily mainstreamovým stranám²³ (Caiani, Conti 2014: 183–184). Opozice vůči EU se tedy stala klíčovým elementem pro radikální pravici v Itálii, protože otázka evropské integrace se často spojuje s termínem globalizace. EU byla obvykle prezentována jako velmi vzdálená síla, která utlačuje a jedná proti zájmům italského obyvatelstva, dále jako totalitní super-stát, jehož

²¹ Nicméně nedocházelo k častým ideologickým změnám na úrovni vlády. Zatímco od roku 1996 do roku 2001 byly u moci středolevicové vlády, v roce 2001 je vystřídaly středopravicové koalice (Fabbrini, Piattoni 2008: 7–9).

²² Jedná se o Camerata Virtuale a Veneto Fronte Skinheads (Caiani, Conti 2014: 183–184).

²³ Tento aspekt se výrazně rozšířil v evropské společnosti v průběhu roku 2014, kdy se konaly volby do EP. Právě tehdy radikální strany přispívaly k rozšiřování nespokojenosti mezi veřejností (Caiani, Conti 2014: 183–184).

cílem je plošná homogenizace Evropy nebo také jako technokratický projekt. S tímto výčtem nařčení je záhodno zmínit, že EU a její instituce byly často zobrazovány těmito stranami v souvislosti s konspiračními teoriemi. Radikální pravice se navíc identifikovala jako zastávce italského lidu (Caiani, Conti 2014: 186–188).

Prvotní znejistění v postoji k EU u italských voličů bylo možné zaznamenat v průběhu prohlubování integračních procesů uvnitř EU. Tento viditelný pokles podpory je možné vysvětlit dvěma skutečnostmi – přijetím eura jako společné měny a vyšší nákladů na integraci, které převyšovaly nad benefity, a to z důvodu rozšíření EU o země střední a východní Evropy. Tyto dva procesy probíhající v rámci EU vytvořily bezprecedentní tlak na Itálii ve formě přísných ekonomických omezení a zahájení transformace země z čistého příjemce na čistého přispěvovatele do rozpočtu EU. Toto období se stalo ideálním pro politické strany, jež byly nespokojené s nežádoucími důsledky integrace (Conti 2016: 2).

Politickými stranami, které nejintenzivněji podporovaly antievropský prvek mezi širokou veřejností v Itálii byla především Alleanza Nazionale (AN), LN a FI (Lucarelli 2015: 56). AN představovala politický subjekt, který v roce 1995 nahradil nacionalistickou a profašistickou stranu Movimento Sociale Italiano (MSI), jejíž negativní postoj k EU měl ideologický původ (Quaglia 2011: 43). Extrémní křídlo MSI vytvořilo stranu Movimento Sociale – Fiamma Tricolore, pro niž byl charakteristický postoj, který lze zařadit do kategorie *měkkého euroskepticismu*. AN vyzdvihovala mezivládní přístup a byla více proevropská než její předchůdce. V druhé Berlusconiho vládě AN nereprezentovala ani jednu kategorii euroskepticismu, měkký ani tvrdý (Molnár 2016: 69).

Další stranou stojící v opozici vůči evropské integraci byla LN²⁴, strana, která původně představovala proevropský subjekt. Prioritami LN bylo utvoření federalistického státního zřízení, větší fiskální autonomie pro regiony severní Itálie a větší podpora malých a středních podniků. Jeden z hlavních představitelů LN Giancarlo Pagliarini prohlásil, že Evropa je pro Itálii zcela zásadní, zejména pro severní Itálii, protože její budoucnost existuje jedině v rámci hluboce integrované EU, což jednoznačně vystihuje i užívaný slogan LN – *Evropa regionů*. LN argumentovala tím, že by se z EU měla stát Evropa lidu, čímž by každá národnostní menšina v Evropě

²⁴ LN se identifikuje jako sdružení několika regionálních stran pocházejících ze severní a střední Itálie (Verney 2011: 13).

získala autonomii. Liga měla velmi pozitivní postoj k jednotlivým unijní politikám, jelikož Unii vnímala jako vnější kontrolní orgán udávající směr a krok řídicím institucím členských států. Tento argument LN prosazovala z důvodu jejího vlastního přesvědčení, že je Itálie jako unitární stát příliš byrokratická a nefunkční. Hlubší ekonomická integrace by dle LN neumožnila italské vládě financovat a podporovat podniky z jihu Itálie, protože byly nekonkurenceschopné, a navíc pravidla evropské hospodářské soutěže by pomohla severoitalským podnikům před dominancí obrovských koncernů, jako například FIAT, které byly úzce navázány na vládní strany. LN představovala silného zastávce jednotného trhu. Hlavním důvodem byla podpora a zvýšení obchodu mezi severoitalskými podniky a zbytkem Společenství. Do roku 1996 Liga silně zastávala připojení se k EMU, protože právě konvergenční kritéria by nastavila proces snížení italského státního dluhu (Giordano 2004: 70–71). Rovněž podporovala stanovisko, že by Itálie měla plnit závazky vůči EU co nejprecizněji, protože právě evropská legislativa měla dobrý vliv na italské ekonomické a politické prostředí (Quaglia 2005: 285).

Strana přeorientovala svůj postoj k EU na základě strategických úvah, jelikož od roku 1994 docházelo k permanentnímu poklesu počtu jejich voličů²⁵, což bylo způsobeno i vznikem atraktivní strany FI. Uvnitř LN postupně začaly převažovat antievropské tendence. Tyto postoje nevycházely z ideologického základu strany, nýbrž ze strategického chování. V roce 1998 LN přehodnotila svůj kladný postoj k EU a s rostoucí kritikou směřující na EU se stala postupně euroskeptickým subjektem²⁶. Lídr strany Umberto Bossi začal vehementně kritizovat EU kvůli přílišné byrokratičnosti, vysoké koncentraci moci v instituci složené z nevolených zástupců a rozhodnutí o připojení Itálie do EMU bez rozhodnutí voličů v referendu. Bossi navíc opakovaně obviňoval EU, že se stala Sovětským svazem Evropy (Quaglia 2005: 285–287). Tento obrat ve směřování Ligy vůči EU je opodstatněn faktem, že LN neměla jednoduše viditelný prospěch z postupné integrace. Posílení regionů prostřednictvím vytvoření Výboru regionů v praxi nic prospěšného LN nepřineslo. Na základě toho se Unie pro Ligu stala méně politicky výhodná, a proto není divu, že se U. Bossi ve svých projevech vyjadřoval na adresu Unie čím dál více kriticky. Bossi zpochybňoval mimo

²⁵ V parlamentních volbách v roce 2001 došlo k výraznému poklesu volebních hlasů, a to na 3,9 %, zatímco v předchozích volbách v roce 1996 LN získala okolo 10 % hlasů (Giordano 2004: 66).

²⁶ Euroskepticismus může být také způsob, jak se odlišit od mainstreamových politických stran, LN je toho příkladem.

jiné i politiku hospodářské soutěže, konkrétně státní podporu, která upřednostňovala podniky z jihu Itálie. Následné zapojení se do druhé Berlusconiho vlády²⁷ a podíl na rozhodování bylo to, co U. Bossi požadoval - zvýšení volebního zisku (Giordano 2004: 72–73). Rostoucí kritika LN vůči evropským otázkám řadí stranu do kategorie *tvrdého euroskepticismu* (Casteli Gattinara, Froio 2014: 20).

Další politickou stranou ztotožňující se s kritickým postojem k EU byla FI v čele se S. Berlusconiem, jehož politika vykazovala silné prvky personalizace. Od roku 1994 do roku 2011 byl Berlusconi s několika pauzami v čele italské politické scény. Post premiéra zastával v letech 1994–1995, následně od roku 2001 do roku 2006 a naposled od roku 2008 do roku 2011. S příchodem středopravicové koalice „Casa della Liberta“ („Dům svobody“), pod vedením S. Berlusconiho, do vládních pozic v roce 2001²⁸ dochází k posunu v přístupu Itálie k EU (Mittestainer 2014: 44). Není pochyb, že klíčovou roli sehrála především Berlusconiho excentrická osobnost, a to i v období jeho opozice. Dramatická personalizace italské politiky společně se změnou ve směřování zahraniční politiky se objevila poprvé, což vyvolalo u evropských partnerů značné znepokojení, protože Itálie se vždy prezentovala jako země s proevropskou tradicí nejen na úrovni politických elit, ale i mezi širokou veřejností (Fabbrini 2012: 153–154).

Berlusconiho personalizovaná politika se stala dominantní jak na domácí politické scéně²⁹, tak i v zahraniční vztazích, zejména v souvislosti s integračním procesem. Napomáhala k řešení sporů v oblasti zahraničněpolitických otázek vznikajících mezi jednotlivými členy vládní koalice. Silná Berlusconiho pozice odradila ostatní členy vlády od přímého střetu s lídrem, což Berlusconiho částečně zaručilo kontrolu nad vládní koalicí (Andreatta, Brighi 2002: 222–223).

Personalizace vedení zahraniční politiky nese s sebou několik strukturálních nedostatků, které se nevyhnuly ani italskému lídrovi. Personalizovaná politika je pomíjivý trend, neboť je závislá na trvání leadershipu, dále může mít sklony k podceňování těch politik, které se neztotožňují s hlavní agendou lídra a v poslední řadě může vést ke střetu mezi osobní agendou a agendou veřejnou, přičemž existuje

²⁷ LN byla součástí i první Berlusconiho vlády (Giordano 2004: 64)

²⁸ Po volbách v roce 2001 Berlusconi vytvořil vládní koalici z FI, LN, AN a UDC (Unione dei Democratici Cristiani e di Centro) (Blondel, Segatti 2003: 20).

²⁹ Na domácí půdě Berlusconi zahájil rozsáhlou reorganizaci politického systému, a to tak, aby měl kontrolu nad ostatními vnitropolitickými orgány (Bellucci, Bull 2002: 37).

tendence k nadřazování vztahů s ideologicky podobnými lídry (Andreatta, Brighi 2002: 223).

Berlusconi zanedlouho po vstupu do vlády proklamoval, že Itálie hodlá hrát roli mediátora mezi jednotlivými pozicemi. Berlusconiho vláda opustila tradiční proevropský přístup podporující francouzsko-německou koalici a vyměnila jej za spolupráci s Velkou Británií a Španělskem. Centrem pozornosti této skupiny států nebyla budoucnost Unie jako takové, ale spíše několik konkrétních oblastí. Společná témata se dotýkala primárně trhu práce nebo privatizace (Rossi 2002: 102).

Berlusconi se postupně začal odklánět od platformy multilateralismu, kterou podporovaly předchozí středo-levicové koalice, a zvýšil důraz na bilaterální formu vzájemných vztahů. Součástí Berlusconiho personální politiky bylo vytvoření vřelých vztahů s Ruskem, Velkou Británií a Izraelem (Brighi 2006: 282–283). Dalším aspektem Berlusconiho personální diplomacie bylo posilování atlantického vztahu (Brighi 2006: 286). Italský lídr měl blízko především k americkému prezidentovi Georgi W. Bushovi. Franco Frattini, ministr zahraničí v Berlusconiho vládě v letech 2002–2004, považoval americko-italský vztah³⁰ za mimořádný. Berlusconi udržoval intenzivní kontakt i s ruským prezidentem Vladimírem Putinem³¹, který jej dokonce navštívil v jeho luxusní vile na Sardinii. K posilování přátelského vztahu docházelo také s Recepem Erdoganem či Tony Blairem (Walston 2007: 98). V průběhu své kariéry, konkrétně v roce 2009, začal Berlusconi používat nový způsob komunikace mezi veřejnými představiteli nazývaný jako kukaččí model. Jedná se o model založený na vysoce sofistikovaném a plánovaném vytváření sítě vztahů v mezinárodním prostředí. Samotný výraz „*cucu*“ (kukačka) vznikl v listopadu roku 2009, když na italsko-německém summitu v Triestu Berlusconi překvapil Angelu Merkel, „*jukl*“ na ni a vyskočil na ni zpoza monumentu před zraky mnoha mezinárodních televizí. Berlusconi popisuje model kukačky³² jako politiku otevřenosti, empatie a přátelství, která ulehčuje proces rozhodování mezi politickými aktéry a současně odbourává byrokratické bariéry. Berlusconiho model kukačky má za cíl pochopit ostatní politické lídry, což mu napomáhá v budování zahraniční politiky založené na personálních vztazích (Falconi 2012).

³⁰ Přátelský vztah byl posílen faktem, že Berlusconi podpořil Bushe ve válce v Iráku prostřednictvím vyslání italských vojáků na peacekeepingové mise (Evans 2008)

³¹ Berlusconi podporoval V. Putina ve válce v Čechensku v roce 2003.

³² Tento model komunikace získal od V. Putina.

Berlusconiho personální politika vykazovala jeden důležitý aspekt, a to spojení jeho osobní agendy se zahraničněpolitickými otázkami. Elisabetta Brighi zdůrazňuje, že Berlusconiho personalizace zahraniční politiky patrně sloužila duální funkci, na domácí politické scéně Berlusconi využíval mezinárodní diplomacii jako způsob pro zvýšení svého leadershipu a státnického postavení, k čemuž mu napomohly mimo jiné obecně lichotivé výsledky. Na mezinárodním poli představovala diplomacie pro italského premiéra legitimizující arénu s vysoce personalizovanou praxí. Nicméně extrémní personalizace politiky měla i své stinné stránky, a to ve formě antagonismu mezi Berlusconiem a tehdejším ministrem zahraničních věcí Renatem Ruggierem³³ a následně i dalším ministrem zahraniční Giafrancem Finim (Brighi 2006: 281).

Na další prvek v Berlusconiho přístupu k EU poukazuje Lucia Quaglia – došlo k politizaci evropské politiky, přičemž EU se stala arénou pro externalizaci italské domácí politiky, a to zejména během italského předsednictví v roce 2003. Zjevné byly komplikované vztahy italského premiéra s předsedou Evropské komise R. Prodim, které nevyplývaly ani tak ze střetu mezi jednotlivými institucemi EU, ale měly spíše základ ve vnitropolitickém soupeření o post předsedy vlády v následujících parlamentních volbách, a tak mezi léty 2001 až 2004 nebylo nikdy jasné, jestli Berlusconiho útoky³⁴ jsou mířeny na Komisi a Prodiho unijní politiku nebo na samotnou osobu Prodiho jakožto kandidáta na premiéra Itálie (Quaglia 2004: 49).

Berlusconiho koncepce evropské politiky je obecně poměrně těžko uchopitelná, protože neobsahuje jasné představy o budoucnosti EU. Berlusconi je známý svými častými slogany a jeden z nich hovoří o EU jako o federaci národních států, nicméně i zde chybí bližší konkretizace spojení (Croci 2002: 99). Berlusconiho politika vůči EU byla velmi proměnlivá, jelikož její ideologický program byl zcela vágní a založený spíše na thatcheristických principech tržní ekonomiky, což zahrnovalo ochranu italských národních zájmů. Počinání Berlusconiho vlád může být projevem latentního euroskepticismu. Podle slov italského politologa Luciana Bardiho je Berlusconiho strana jednou z nejrozpolcenějších stran, co se unijní politiky týče (Molnár 2016: 68).

³³ Berlusconi vybral na post ministra zahraničí R. Ruggiera z jednoho prostého důvodu, aby ujistil evropské partnery o tom, že nehodlá změnit italský proevropský směr (Pasquino 2003: 487).

³⁴ Berlusconiho útoky se v první řadě týkaly přijetí společné měny. Právě Prodiho vláda se snažila naplnit konvergenční kritéria, aby Itálie mohla následně vstoupit do třetí fáze EMU a poté přijmout euro (Molnár 2016: 58).

Obecně lze říci, že spektrum euroskeptických názorů bylo v Berlusconiho vládě opravdu široké, přičemž jednotlivé postoje se lišily svou mírou. Někteří svou averzi vůči EU skrývali, někteří nikoliv. Ministr financí Giulio Tremonti se prezentoval jako jeden z těch méně skeptických a pro Antonia Martina, který zastával post ministra obrany, byl charakteristický značný pragmatismus a proamerikanismus. Mezi ty hlasitější protagonisty s častými slovními excesy lze rozhodně zařadit ministra pro institucionální reformu U. Bossiho, který nejednou označil EU „*jakobínskou Evropou komunistů a financí*“ či „*ubohou byrokratickou mašinerii*“ (Rossi 2002: 105). Bossiho cílem bylo zpolitizovat evropské otázky. Vytvořit něco, co neexistovalo dříve. Bossi pokračoval ve své kritice EU i nadále a prostřednictvím negativních sloganů napadal EU. Hovořil o evropském projektu jako o stalinistickém evropském super státu, který koncentruje velké množství moci v jedné instituci. Bossiho postoj k evropským otázkám vytvářel značné kontroverze uvnitř vládnoucí koalice, přičemž Berlusconi byl častokrát nucen ujišťovat evropské partnery, že Bossiho stanoviska nereflektují postoje celé vlády (Giordano 2004: 75). I R. Ruggiero komentoval Bossiho výroky a upozornil, že LN není jenom euroskeptickou stranou, ale dokonce i antievropskou (Quaglia 2003: 17). Bossi neuspěl ani se svou separatistickou rétorikou, protože se jednoduše neztotožňovala se stanovisky celé vlády. Nicméně za veškerými Bossiho postoji stál strategický záměr odlišit se od ostatních koaličních partnerů a zachovat si svou osobitost prostřednictvím intenzifikace antievropské rétoriky, což způsobilo postupnou degradaci italské pozice na evropské úrovni. Ostatně tyto tenze nikdy nevedly k dlouhodobé krizi uvnitř koalice, díky čemuž se Berlusconi podařilo udržet vládu nejdéle ze všech vlád od konce druhé světové války (Giordano 2004: 75).

Z Berlusconiho úst také opakovaně zaznívaly kontroverzní výroky, například rozšíření EU o Rusko, Turecko či Izrael. Berlusconi dostal Itálii do izolace na evropské půdě i kvůli nesouladu ve dvou evropských záležitostech. Tou první byla snaha blokovat evropský zatýkací rozkaz a druhá se týkala odmítnutí participace na vývoji vojenského Airbusu A400M. Jeho rozhodnutí vznikala mnohdy na základě ekonomického uvážení a v souladu s politickou strategií, o které lze říct, že její součástí byl i euroskeptický prvek (Giacomello, Verbeeck 2011: 73).

Ohrožení proevropského směřování nastalo rezignací prvního ministra zahraničí v Berlusconiho vládě Renata Ruggiera v roce 2002. Rezignaci předcházela disonance mezi vládními kolegy ohledně evropských záležitostí, jelikož Ruggiero byl všeobecně

známý pro svůj proevropský přístup. Mezi hlavní nepřátele R. Ruggiera patřil U. Bossi, který argumentoval proti jmenování Ruggiera tím, že Ruggiero je symbolem minulosti a podporovatelem despotické a tyranské EU. Dle názoru italského politologa Piera Ignazia Berlusconi úmyslně donutil Ruggiera rezignovat, protože Ruggiero se svým prointegračním přístupem jednoduše nezapadl mezi populistickou většinu (Ignazio citován in Molnár 2016: 59). Taktéž ministr obrany Antonio Martiny a ministr financí G. Tremonti zastávali odlišná stanoviska v evropských otázkách, než jaká prosazoval Ruggiero (Walston 2007: 99). Po rezignaci R. Ruggiera se funkce ministra zahraničí ujal samotný Berlusconi, což ospravedlnil faktem, že zahraniční politika vlády musí být bezpochyby totožná se zahraniční politikou premiéra, čímž dal veřejně najevo, že post ministra zahraničí je zbytečná nebo alespoň podřadná funkce. Druhým důvodem byla snaha reformovat Ministerstvo zahraničí Farnesina, přičemž místo tradiční diplomacie přijal mnohem modernější přístup, prosazující italský průmysl v zahraničí. Téměř po roce Berlusconiho úřadování na Ministerstvu zahraničí byl do role ministra zahraničí nasazen Franco Frattini³⁵ (2002–2004), představitel FI, který postrádal osobní politický vliv, hrál spíše roli zástupce premiéra v zahraničních otázkách. Frattini zaznamenal úspěch v podobě harmonizace italsko-amerických zájmů (Pasquino 2003: 488). Gianfranco Fini (2004–2006), který pocházel z řad AN, stanul na postu ministra zahraničí po již zmíněném F. Frattinim. Paradoxem zvolení bylo to, že G. Fini zastával starý italský europeismus (Romano 2006: 105). Finiho proevropsky vstřícný postoj lze spatřit i během jeho působení v Konventu o budoucnosti Evropy, kde figuroval jako zástupce italské vlády (Fabbrini 2004: 235). Fini nastupoval do funkce s nálepkou fašisty. Deník *Rifondazione Comunista Liberazione* komentoval Finiho nástup do funkce slovy: „*Po 60 letech se opět na postu ministra zahraničí objevil představitel s čistými fašistickými kořeny*“ (Walston 2007: 92).

Berlusconi lpěl na své nepředvídatelnosti a prostřednictvím nevhodných výroků občas způsoboval konflikty, čímž si znepřátelil hned několik evropských partnerů. Jedním takovým výrokem³⁶ Berlusconi zahájil italské předsednictví, což nejenže zhoršilo vztahy mezi italským předsednictvím a EP, ale i vážně ohrozilo začátek italského předsednictví (Bindi 2011: 60). Nicméně Berlusconi nadále pokračoval

³⁵ Frattini v průběhu svého úřadování vydal v roce 2004 politický manifest, jehož název *Cambiamo rotta* (Měníme kurz) reflektoval změnu ve směřování italské zahraniční politiky (Walston 2007: 92).

³⁶ Martin Schulz tehdy nařkl Berlusconiho ze střetu zájmu a obecně Itálii z její imigrační politiky. Berlusconi obratem řekl německému europoslanci M. Schulzovi, že by byl vhodným adeptem do role kápa nacistického koncentračního tábora (Walston 2007: 98).

ve svém excentrickém vystupování. Na summitu EU – Ukrajina v říjnu 2003 došlo k nesouladu postojů³⁷ mezi Berlusconim a předsedou EK R. Prodim, a to v souvislosti s ukrajinským členstvím v EU (Quaglia 2004: 160). Diplomatické faux pas se objevilo i na summitu EU – Rusko, konaném 7. listopadu 2003, kde Berlusconi podpořil Putinovu politiku vůči Čečensku. Také summit v Bruselu, probíhající 13. prosince 2003, skončil fiaskem, protože rozsah, v jakém byla Itálie ostrakizována kvůli svému excentrickému leadershipu, se ukázal jako nevšední, pokud ne bezprecedentní v účasti Itálie na evropské integraci (Brighi 2006: 291).

Pro italské předsednictví byly charakteristické tři rysy. Zaprvé nerovnoměrná výkonnost italské vlády v jednotlivých činnostech EU, zadruhé osobité a kontroverzní působení Berlusconiho v rámci předsednictví a zatřetí snaha italské vlády o externalizaci italské domácí politiky. V Itálii v tomto období propukly spory uvnitř názorově heterogenní koalice. Témata, která vedla často ke konfliktu, se týkala především reformy unijní smlouvy (Quaglia 2004: 48–50).

Taktéž vztahy mezi Itálií a Německem se propadly na bod mrazu, a to z důvodu Berlusconiho faux pas spojeného s německým představitelem, což mělo dalekosáhlé následky na vzájemné přátelství. Italsko-německé vztahy byly napjaté i v důsledku mnoha antiněmeckých komentářů pocházejících zejména ze strany LN. Došlo také k ochlazení vztahu mezi Berlusconim a T. Blairem, a proto byla Itálie systematicky vyloučena z debat ohledně bezpečnostní politiky odehrávajících se mezi Francií, Velkou Británií a Německem (Quaglia 2004: 48–50).

Italské předsednictví se hodnotí jako nepřiliš zdařilé. Jeho hlavní prioritou byly mezivládní konference, které byly doprovázeny několika strukturálními komplikacemi³⁸ a problémy z předchozích mezivládních jednání. I přesto že Itálie nenesla vinu za některé problémy byl výsledek předsednictví vnímán jako selhání (Quaglia 2004a: 161). Avšak Berlusconi hodnotil výkon Itálie v čele Evropské rady zcela odlišně a komentoval jej slovy – „*Itálie odchází s excelentními výsledky, EU Food Agency bude sídlit v italském městě Parmě*“ (Quaglia 2004a: 162). Nejčastější roztržky mezi Itálií a zbytkem Unie lze pozorovat především v oblasti externích vztahů EU, což vrcholné evropské představitele přivedlo k přijetí myšlenky týkající se zavedení postu Vysokého

³⁷ Zatímco Berlusconi hájil vstup Ukrajiny do EU, tak R. Prodi zastával mnohem zdrženlivější názor, a to takový, že by Ukrajina vstoupila pouze do celní unie.

³⁸ Mezivládní konference netrvaly déle než tři měsíce.

představitel EU, jehož hlavní agendou se měla stát zahraniční politika EU. Tento krok byl velmi vítaný, protože hlavním cílem byla eliminace potencionálních sporů vznikajících na základě rotujícího předsednictví, prostřednictvím něhož se premiér členské země dostane do přední funkce EU (Quaglia 2004a: 164).

Obecně lze říci, že evropská témata nebyla nikdy preferovanou sférou zájmu FI, tudíž Berlusconiho euroskeptické tendence neměly ideologický základ. Tato zřejmá nestálost jeho postojů k evropským otázkám komplikuje zařazení strany, zda svými názory patří do kategorie *měkkého* či *tvrdého euroskepticismu* (Casteli Gattinara, Froio 2014: 16).

Další vládou v pořadí, která se vyhrzovala alespoň částečně vůči unijní politice, byla vláda Mattea Renziho. Ta zahájila svou činnost v roce 2014. I když pro něj byl charakteristický spíše entuziastický postoj k EU, tak nesouhlasil s veškerými kroky EU. Renzi se prostřednictvím své populistické rétoriky snažil znovu vyjednat nové podmínky pro ekonomické reformy, a tak prosazovat větší solidaritu ze strany unijních institucí (Brighi, Giugni 2016: 22). Zatímco předchozí italský premiér Mario Monti³⁹ považoval EU za entitu, kterou by Itálie měla následovat, tak M. Renzi zvolil jiný postoj⁴⁰ Itálie v rámci evropských struktur. Renziho proaktivní přístup k EU byl posílen drtivým vítězstvím ve volbách do EP roku 2014. Volební vítězství mu zároveň zvýšilo vyjednávací pozici na evropské úrovni, kde argumentoval faktem, že uvalení přísných úsporných opatření na zadlužené státy způsobuje vznik euroskeptických subjektů a tím pádem ohrožuje evropské politické prostředí. Renziho projevy směřované k EU obsahovaly kombinaci proevropských a antievropských prvků (Guidi 2015: 9–11).

Belgický politolog Renaud Dehousse tvrdí, že v italském prostředí neexistovala žádná radikální verze euroskepticismu. Naopak zdůrazňuje negativní charakter procesu europeizace v Itálii, obsahující kombinaci proevropských postojů a kritik současného směřování jednotlivých politik EU. Názory kritizující EU nabývaly různých stupňů (Dehousse citován in Casteli Gattinara, Froio 2014: 10). Původ euroskeptických postojů na italské politické scéně prošel značným vývojem, a to od přístupu, který pramenil z ideologického přesvědčení, kam se řadí PCI, až k přístupu, jenž vycházel ze strategických úvah, což odráží postoj LN a FI (Quaglia 2011: 47).

³⁹ M. Monti zastupoval úřad předsedy vlády od listopadu 2011 do dubna 2013.

⁴⁰ Renzi prohlásil, že bude na evropské úrovni zastávat pozici lídra nikoliv následovníka EU.

3. Otázka euroskepticismu u Hnutí pěti hvězd

Cílem poslední kapitoly je analýza M5S. Autorka práce nejprve uvede ekonomicko-politický kontext vzniku hnutí, který má zásadní vliv na budoucí směřování M5S. Dále nastíní hlavní specifika tohoto politického subjektu, v jehož čele stojí vlivný lídr B. Grillo. V druhé části kapitoly jsou zhodnocena veškerá stanoviska a názory Hnutí na EU. Pozornost je kladena také na vývoj postojů M5S k evropským tématům, která se v průběhu fungování Hnutí výrazně stupňovala. V poslední části kapitoly si autorka práce klade za cíl typologizaci postojů M5S vůči EU.

3.1. Zrod a profilace Hnutí pěti hvězd

Období vzniku M5S bylo ovlivněno mnoha faktory, které mají původ v 90. letech. Jedná se především o nedokončenou institucionální a ústavní tranzici⁴¹, která nepřinesla nové nastavení systémových pravidel ani fungování politického systému, a tudíž nedošlo k završení procesu italské tranzice. Spouštěcími mechanismy byly zejména změna volebního zákona a rozsáhlé vyšetřování korupčních skandálů Čisté ruce. K uvedeným událostem přispěly i externí faktory, které výrazně ovlivnily italské politické prostředí. Řadí se k nim konec studené války a zhroucení komunismu, což mělo zásadní dopad na PCI a tím pádem i na celý stranický systém v Itálii, a to ve formě proměny politických a parlamentních elit. Kombinací interních a externích faktorů došlo ke kolapsu původního stranicko-politického systému tzv. První italské republiky (Šustková 2005: 112). Dalším podstatným faktorem byla akutní ekonomická krize, jež poslala zemi do dlouhotrvající recese a hospodářské stagnace⁴² (Tridico 2014: 164). Podíl na prohloubení krize italské zastupitelské demokracie měla také již zmíněná problematická vláda S. Berlusconiho, která byla doprovázena značnými kontroverzemi a taktéž politickou lhostejností (Casteli Gattinara, Froio 2014: 11).

K dalšímu prohloubení ekonomické krize v Itálii došlo v roce 2008, kdy odstartovala světová finanční krize. Následkem neustále se zhoršujícího stavu italské ekonomiky bylo nezbytné zavedení úsporných opatření a strukturálních reforem⁴³.

⁴¹ Dle Gianfranca Pasquina tato tranzice v italském prostředí představuje přechod od tzv. První republiky k tzv. Druhé republice a definuje ji jako „*interval, který plyne mezi jedním a druhým režimem*“ (Pasquino citován in Šustková 2005: 112).

⁴² Italská ekonomika trpěla nízkým ekonomickým růstem, přičemž důsledky ekonomické krize se v Itálii projevíly ve formě rostoucího státního schodku a zvyšujícího se veřejného dluhu. Dalším ukazatelem oznamujícím hlubokou ekonomickou krizi byla rostoucí nezaměstnanost (Bosco, Verney 2012: 138).

⁴³ Berlusconiho vláda byla v roce 2011 upozorněna prezidentem Evropské centrální banky (European Central Bank, ECB) a guvernérem Italské banky na nezbytnou implementaci reforem zaměřených na podporu ekonomického růstu a zajištění finanční stability (Bosco, Verney 2012: 135).

Tehdejší vládní představitelé byli přinuceni k zavedení rozsáhlých škrťů v oblasti státních výdajů, a to výměnou za finanční pomoc ze strany evropských institucí. Voliči reagovali na krizové období odmítnutím tradičních politických stran⁴⁴ a místo toho vyslovili podporu nově vznikajícím politickým subjektům⁴⁵. Tato fáze krizového období byla doprovázena rapidním poklesem podpory EU ze strany italské veřejnosti. V roce 2008 pouze 37 % respondentů vnímalo členství v EU jako obecně výhodnou věc. Taktéž po volbách do EP v roce 2014 považovalo jen 35 % italských voličů EU za prospěšnou, což byl po České republice druhý nejnižší výsledek mezi členskými státy (Lucarelli 2015: 53–54).

Důsledkem hluboké krize zastupitelské demokracie v Itálii byl vznik M5S, jehož popularita rostla mimořádnou rychlostí. Počátky Grillova působení lze datovat už do roku 2005, kdy si B. Grillo založil vlastní blog *beppegrillo.it*, který mu postupně zajistil značnou podporu mezi občany. Grillo posléze rozšířil svou politickou aktivitu o další platformu *Meet up*, která sloužila k organizování setkání jeho fanoušků, což následně usnadnilo vznik M5S (Bordignon, Ceccarini 2016: 132). Hnutí bezesporu představuje populistický subjekt, jehož hlavním aspektem je kritika italského politického systému (Casteli Gattinara, Froio 2014: 20). M5S se prezentuje jako hlavní opozice k tradičním stranám a elitám na italské politické scéně a zastupuje především ty voliče, kteří ztratili důvěru v již zmíněné vládnoucí strany (Bordignon, Ceccarini 2016: 135–136).

Zakladatelem M5S je janovský satirik a herec B. Grillo, jenž je známý jako excelentní rétor (Bordignon, Ceccarini 2013: 429). Další důležitou osobou M5S je Gianroberto Casaleggio, který se zároveň stal spoluzakladatelem Hnutí. G. Casaleggio se věnuje především technickým otázkám uvnitř Hnutí, konkrétně online marketingu. Grillo společně s Casaleggiem vytvořili myšlenku úspěšné organizační struktury, která spojuje politickou iniciativu s mobilizací lidí. Grillo je profesionál v oblastech politického aktivismu a protestu, takže velice snadno dokáže vyvolat zájem mezi lidmi. Naopak G. Casaleggio aplikoval své zkušenosti s užíváním webu, pomocí kterého dochází k rozšiřování informací či řešení aktuálních témat (Biorcio 2014: 39).

⁴⁴ K odmítnutí tradičních stran může dle Sary Hobolt a Jamese Tilleyho dojít z důvodu, že voliči potrestají politické představitele za špatnou ekonomickou situaci a nebo nově vzniklé antisystémové strany přijdou s alternativním řešením patové situace, jelikož vládnoucí strany jsou nuceny následovat nařízení vycházející z evropských struktur (Hobolt, Tilley 2016: 971–972).

⁴⁵ Tento trend nenastal pouze v Itálii, ale i v ostatních evropských státech. Příkladem úspěšných stran či hnutí v období po finančních krizích je například Podemos ve Španělsku (Hobolt, Tilley 2016: 972).

Po vytvoření všech internetových platforem, kde si Hnutí zajistilo většinu svých fanoušků, Grillo zorganizoval dvě masové protestní akce, které získaly celonárodní pozornost. Tyto akce odstartovaly už v roce 2007 a konaly se vždy na náměstích. Do povědomí se dostaly pod názvem *Vaffancullo Days (V-days)*. Název má více významů, z nichž první je doslovný překlad a je směřovaný na italské politiky a novináře. Druhý význam odkazuje na knihu *V for Vendetta* vyprávějící o totalitní vládě, které se postaví neznámý rebel V. Dále má *V-days* napodobovat den D (D-days), kdy se američtí spojenci během druhé světové války vylodili v Normandii. Poslední význam je ukryt v samotném písmenu V, což představuje římskou číslici pět. V tomto případě symbolizuje pět hlavních programových témat Hnutí, která byla předmětem diskuze v rámci *V-days*: veřejná voda, energie, mobilita, udržitelný rozvoj a environmentalismus⁴⁶. Tento krok napomohl M5S vyprofilovat se v rámci stranického systému (Mosca 2014: 42).

Kolaps politicko-stranického systému tzv. První republiky a dlouhodobě špatná ekonomická situace⁴⁷ nebyla vším, co M5S napomohlo k tak obrovskému volebnímu zisku. M5S bylo mimořádně schopné zaujmout voliče i po programové stránce. Grillo ve svém programu spojuje protichůdná témata napříč politickým spektrem. Výběrem témat, která zdůrazňuje ve svém programu, reflektuje preference voličů, a to jak v otázkách domácí politiky, tak posléze i v otázkách politiky evropské (Conti, Memoli 2015: 529). Mezi stěžejní body programu patří environmentální témata, kritika ekonomických a politických sil velkých průmyslových konglomerátů, boj proti zločinu a korupci, organizace médií, veřejná bezpečnost a imigrace (Bordignon, Ceccarini 2013: 432–433). Dále Grillo prosazoval zřízení institutu pozitivního referenda, přímou volbu poslanců nebo nemožnost kandidovat do Poslanecké sněmovny bez čistého trestního rejstříku (Mejstřík 2012: 39). Grillo spojuje své hnutí s anti-politikou, která stojí v opozici vůči politickým elitám a parlamentní demokracii (Bozkurt-Güngen 2014: 498). M5S využilo nechvalné italské korupční minulosti, jež je vázaná na etablované strany a prezentuje se jako Hnutí s antikorupčním apelem, které se zásadně odlišuje od tradičních stran (Melloni 2015). Díky tomu M5S představuje v současnosti

⁴⁶ M5S má v této oblasti ambiciózní cíle. Do konce roku 2050 požaduje 100 % využívání obnovitelných energií (euractive.com 2017).

⁴⁷ Se špatnou ekonomickou situací souvisí i vzrůstající nedůvěra Italů v evropské instituce a banky, a právě M5S získalo největší podporu u těchto voličů (Biorcio 2014: 42).

nejúspěšnější politický subjekt, naprosto excelentně využívající tíživé situace v krizovém období (Bordignon, Ceccarini 2013: 431).

První volební zkušenosti získal B. Grillo už v roce 2008. Občanská kandidátka *Přátelé Beppe Grilla (Amici di Beppe Grillo)* představovala masové protestní hnutí vedené janovským satirikem. Tato politická formace se zúčastnila sicilských regionálních voleb, které se konaly v dubnu roku 2008. *Přátelé Beppe Grilla* v regionálních volbách nezaznamenali nijak úspěšný výsledek, obdrželi pouze 1,72 % hlasů. Grillo nabyl první zkušenosti i s volbami do EP konajícími se v červnu následujícího roku, kde hnutí podpořilo tři kandidáty na listině *Itálie hodnot*, z nichž dva byli zvoleni – Sonia Alfánová a Luigi de Magistris (Strmiska 2013: 47).

V následujících volbách se Grillo představil už jako lídr M5S. V regionálních a komunálních volbách roku 2010 M5S postavilo své kandidátky v pěti regionech, přičemž dokázalo uspět v Emilii-Romagni, kde získalo 6 % hlasů a dva mandáty a v Piemontu, kde obdrželo 3,7 % hlasů a taktéž dva mandáty. Samotné výsledky ukázaly, že M5S má své místo na italské politické scéně, kde se snaží odlišit od tradičních stran a zároveň zaujmout pozici mimo stranicko-politické bloky. Avšak stále do roku 2012 Hnutí nebylo považováno italskými politology za významného politického aktéra (Strmiska 2013: 48).

Hlavním milníkem ve vývoji M5S, jakožto stále podceňovaného volebního aktéra, byly květnové komunální volby roku 2012. Za zmínku stojí vítězství kandidáta M5S Federica Pizzarottiho, a to ve druhém kole voleb starosty Parmy se ziskem 60,2 % hlasů. Právě Pizzarottiho vítězství poskytlo Hnutí největší viditelnost. Uvnitř Hnutí došlo ke třem změnám – výrazně se zvýšil volební potenciál, jenž byl zaznamenán od dubna roku 2012 prostřednictvím předvolebních průzkumů. Dále se ukázalo, že v mnoha italských městech M5S zaujalo pozici vedlejšího či hlavního pólu a na závěr se potvrdilo, že se M5S prezentuje jako transversální aktér, který je schopen čerpat podporu z různých zdrojů. Zároveň průzkumy přesunů voličů demonstrují, že M5S disponuje vysokou schopností přizpůsobit se různorodým stranicko-politickým konstelacím, čímž se stalo přitažlivým subjektem pro voliče, již jsou lhostejní k bipolárnímu dělení stranicko-politické scény (Strmiska 2013: 49-50). Nicolo Maggini, politolog z Italského střediska volebních studií, vyzdvihl koexistenci rozdělovajících

(ekonomické otázky) a sjednocujících (pro-environmentalistický přístup) témat uvnitř M5S (Maggini 2012: 72).

O pět měsíců později téhož roku se konaly sicilské regionální volby, které byly obzvláště důležité, jelikož představovaly poslední test před parlamentními volbami v roce 2013. Hnutí v těchto volbách bezpochyby uspělo, když kandidát M5S na předsedu regionální vlády G. Cancelleri získal 18,2 % hlasů a celkově Hnutí obdrželo 14,9 % hlasů. Tento výsledek potvrdil vzestup Hnutí (Strmiska 2013: 51).

V roce 2013 se odehrály parlamentní volby, ve kterých M5S získalo 25,6 % hlasů, čímž se stalo jednou z nejsilnější stran v italském parlamentu. Tato vysoká voličská podpora byla důsledkem mnoha změn a zvrátů uvnitř italské politické scény. Výrazný úspěch M5S byl zapříčiněn zejména rozdrobeností levice, silícími rozpory uvnitř populistické pravice a také růstem antipolitické nálady (Verbeek, Zaslove 2015: 310). Neklidné období bylo doprovázeno mimo jiné mnoha korupčními skandály kolem LN odehrávajícími se zejména v letech 2012 až 2013. Obecně došlo k postupnému zhroucení hlavních politických stran, a to společně i s jejich voličskými základnami. Ztráta schopnosti udržet si voličskou podporu byla zjevná už v lokálních volbách v roce 2012. Voliči dali jasně najevo, že chtějí změnu, přičemž se postavili proti dosud vládnoucím tradičním stranám (Newell 2015: 56). V tomto období probíhal i permanentní souboj mezi státními institucemi, konkrétně mezi výkonnou a soudní mocí. K úspěchu M5S ve volbách napomohla i tehdejší úřednická vláda M. Montiho, která byla u moci v letech 2011 až 2013. Montiho vláda byla vzorem pasivních tradičních politiků – selhávala v přijímání úsporných opatření a zároveň nechtěla opustit politickou scénu (Giugni, Lazar 2013: 161). Významný italský politolog Roberto D'Alimonte považuje výsledek parlamentních voleb za průlomový, jelikož M5S výrazně uspělo ve svých prvních národních volbách (D'Alimonte citován in Strmiska 2013: 51–52).

V červnu roku 2014 se konaly volby do EP⁴⁸, ve kterých M5S obstálo a získalo 21,15 % hlasů (europa.eu 2014). M5S se následně rozhodlo přidat do politické frakce Evropa svobody a přímé demokracie (Europe of Freedom and Direct Democracy, EFDD), jejímž členem je i britská euroskeptická strana UKIP (Bordignon, Ceccarini 2016: 138). Následující rok proběhly regionální volby, ve kterých si M5S více méně udrželo svou voličskou podporu a obdrželo 16,6 % hlasů, i když v některých regionech

⁴⁸ V průběhu volební kampaně klesla míra podpory voličů v EU na historicky nejnižší úroveň, z čehož M5S výrazně těžila (Franzosi a kol. 2015: 116).

propadlo. Výsledky těchto voleb ukázaly, že se Hnutí značně konsolidovalo, co se územní podpory týče (Bordignon, Ceccarini 2016: 139).

3.2. Zhodnocení postojů M5S ve vztahu k EU

Do roku 2013 M5S nedisponovalo jasným postojem k evropským tématům. Ani volební program do parlamentních voleb roku 2013 se nevěnoval této problematice. Tehdy se Hnutí zaměřilo spíše na národní a lokální témata než na ta mezinárodní. Jedinou výjimkou v té době byly reakce Hnutí na evropské směrnice na ochranu životního prostředí. Stanoviska a názory na EU lze postupně zaznamenat až s blížícími se volbami do EP, a to na Grillově blogu, kde vyjadřoval určitou kritiku vůči unijní byrokracii, společné měně a úřednické vládě M. Montiho, která byla nucena implementovat úsporná opatření. Avšak Grillo nikdy nezpochybnil důležitost unijní spolupráce (Casteli Gattinara, Froio 2014: 21). Hnutí se zpočátku snažilo navázat na původní myšlenky evropských zakladatelů⁴⁹, kteří se zasadili o vznik EC, ty ale byly dle Grilla v průběhu fungování EU upozaděny byrokratickým a technokratickým způsobem vlády. Grillo tvrdí, že současná forma EU je zradou původního projektu (Corbetta, Vignati 2014: 55). Zastává také názor, že zkorumpovanost evropských elit vedla ke zničení jednotlivých politik uvnitř EU. Grillovy dosavadní názory na evropskou politiku vyvrcholily 6. listopadu 2012, kdy představil svůj návrh referenda o setrvání Itálie v eurozóně. Grillo tento krok vyjádřil slovy: „*Věřím, že Itálie si nemůže dopřát takového luxusu, jako je společná měna euro. Rozhodnout by měli především občané než skupina oligarchů či já sám*“ (Grillo citován in Casteli Gattinara, Froio 2014: 21).

S blížícími se volbami do EP začal být postoj Hnutí čím dál více srozumitelný, což dokazuje i vznik volebního programu *7 Points for Europe* z prosince roku 2013. Hned v prvním bodě M5S prosazuje uskutečnění referenda týkajícího se setrvání Itálie v eurozóně. I když se Hnutí zpočátku snažilo v otázce společné měny prezentovat neutrálně, tak jeho náklonnost k vystoupení z eurozóny byla postupem času očividná, a navíc zjevná z Grillových projevů, což více méně deklaruje také jistý zájem o vyhlášení tohoto referenda. Důvod, proč Grillo požaduje vystoupení z eurozóny je ten, že případný návrat k původní měně by podle něj zvýšil konkurenceschopnost a ekonomický růst v Itálii (aalep.eu 2014). Zároveň volá po navrácení suverenity v měnové politice, kterou Itálie ztratila přijetím společné měny (beppegriilo.it 2015).

⁴⁹ Konrad Adenauer, Alcide De Gasperi, Jean Monnet a Robert Schuman.

V tomto případě si Grillo vypůjčuje slova od bývalého italského premiéra Enrica Letty⁵⁰, který prohlásil, že se Itálie stala hračkou Bruselu (Casteli Gattinara, Froio 2014: 22). Grillo je mimo jiné přesvědčený, že vstupem Itálie do eurozóny došlo ke zvýšení nezaměstnanosti a postupnému uzavírání italských podniků. Lídr M5S několikrát prohlásil, že EU nedokáže reagovat na současné finanční krize, protože jednoduše nedisponuje funkčními nástroji v oblasti měnové politiky. Vystoupení z eurozóny představuje pro Grilla jediné řešení současné ekonomické krize (Barbati 2014). Avšak sebelepší Grillovy rétorické schopnosti nedokážou změnit italskou Ústavu, která neumožňuje uskutečnění referenda v otázce setrvání Itálie v eurozóně (Corbetta, Vignati 2014: 58).

Program dále obsahuje konkrétní politicky orientované návrhy, například zrušení Smlouvy o stabilitě, koordinaci a vládnutí v hospodářské a měnové unii (The Fiscal Compact). Hnutí podporuje tento krok, protože veškerá rozhodnutí týkající se deficitu a vládních výdajů jsou regulovaná touto smlouvou, tudíž je Itálie nucena zavádět úsporná opatření v různých odvětvích. Zavedení evropských dluhopisů (European bonds) představuje třetí bod programu. Jedná se o kolektivní půjčku se zastřešením Evropskou komisí. V tomto případě by si Itálie mohla vypůjčit finanční prostředky za nižší úrokové sazby, což by přispělo ke stabilizaci tržního hospodářství Itálie. Součástí programu M5S je také rozvoj strategické aliance mezi státy Středomoří v rámci EU. Hnutí se ve volebním programu věnuje dalším ekonomickým tématům, mezi něž řadíme podporu investic do inovací, které by byly vyloučeny z 3% limitu ročního rozpočtového schodku. To by umožnilo Itálii investovat například do infrastruktury, aniž by tato částka byla zahrnuta v 3% hranici dluhu. Dalším bodem je finanční podpora zemědělství a dalších aktivit zaměřených na domácí spotřebu. Produkty vyrobené v Itálii by byly daňově zvýhodněny před výrobky dováženými ze zahraničí. Výsledkem by bylo zvýšení vnitřní produkce a podpora udržitelnosti v Itálii. M5S navrhuje také zrušení vyrovnaného rozpočtu, protože Itálie v současné době není schopna investovat peníze do inovací a je nucena splácet svůj dluh. Se zrušením vyrovnaného rozpočtu by Itálie mohla nastartovat národní ekonomiku (aalep.eu 2014). Hnutí se ve svém programu nezaobírá fungováním EU jako celku, nýbrž úzkým okruhem témat, která jsou úzce spjata s italskými ekonomickými problémy, tudíž nepřichází s alternativními návrhy, které by znamenaly řešení pro celý unijní aparát. Jednotlivé body tedy mají

⁵⁰ E. Letta zastával post předsedy vlády od dubna 2013 do února 2014.

význam pouze pro Itálii a italské voliče, což se také odráží i na sloganu M5S „*v Evropě, pro Itálii, s M5S*“ (Casteli Gattinara, Froio 2014: 23). Svou pozornost rovněž klade na špatnou reprezentaci Itálie v rámci evropských institucí.

Je patrné, že Hnutí volá po radikálních reformách zejména v ekonomických záležitostech EU, což by dle Grilla vedlo k vytvoření férové Evropy (Europa Solidale) založené na růstu a rozvoji, nikoliv na nařízeních vycházejících z ECB (Casteli Gattinara, Froio 2014: 22). Hlavním požadavkem lídra Hnutí je redukce obrovského vlivu ECB⁵¹ (Barbero 2014). Dále ostře kritizuje i ostatní instituce EU, zejména EP, ten označuje jako Grand Hotel či luxusní hřbitov pro politiky, jež nemohou být zvoleni v národních volbách. Samotnou EU nazývá klubem, kde je veškerá moc v rukou bank, které společně s technokratickými vládami potlačují národní ekonomiky. Cílem M5S je mimo jiné otevření EP kontrole občanů (Casteli Gattinara, Froio 2014: 22).

Není pochyb, že některé postoje Hnutí se postupem času vyvíjely. K určitému posunu došlo i v otázce již zmíněného referenda. V prosinci roku 2014 M5S začalo sbírat podpisy pro realizaci referenda, přičemž hlavní představitelé se už netajili svým skeptickým postojem vůči společné měně. Hlavním argumentem bylo značné přesvědčení, že euro je neudržitelné a je přizpůsobeno zejména Německu a dalším finančním oligarchiím (Franzosi et al. 2015: 113–114). Podobně vyhrcožený názor na euro Hnutí prosazuje i o dva roky později. Pokud EU v budoucnu nepřistoupí k projednání některých regulací, které ohrožují italskou ekonomiku, tak se Hnutí jednoznačně přiklání k vyhlášení referenda (cnbc.com 2017).

Grillo se již několikrát vyslovil, že existuje podobnost mezi italským a unijním systémem. Stejně jako italští politici, tak i představitelé na evropské úrovni jsou nezodpovědní, podobně je tomu i v případě institucí. Pro italské a také unijní instituce je charakteristická chybějící transparentnost. Co se týče korupce, tak ta je patrná jak na italské politické scéně, tak i v evropském prostředí. Grillo je navíc přesvědčený, že zkorumpovaná elita EU je zodpovědná za utrpení způsobená zavedením úsporných opatření, a to nejen v Itálii, ale i v ostatních státech EU. Proto postoj M5S k EU lze chápat jako antagonistický, kdy nezastoupení lidé musí bojovat proti těmto elitám, aby

⁵¹ Grillo argumentuje slovy: „*Kdo volí ECB? Její vliv v EU je značně větší než vliv členských zemí. Kdo jsou ti lidé, kteří zastávají pozice bankéřů a rozhodují místo samotných občanů?*“ (Grillo citován in Casteli Gattinara, Froio 2014: 22).

změnili dosud praktikovaný způsob vládnutí uvnitř EU. Cílem M5S je spolupráce jednotlivých států na mezivládní úrovni (Casteli Gattinara, Froio 2014: 23–24).

Grillův negativní postoj k EU nepramení z hlubokého ideologického přesvědčení, nýbrž ze závažnosti současné krize a obav z ní vycházejících. Jeho argumenty jsou založeny na katastrofickém vykreslení reality, přičemž jeho řešení jsou velice zjednodušená (příkladem je referendum o setrvání Itálie v eurozóně). Grillo často ve svých projevech obviňuje EU ze spoluodpovědnosti za současné krize. Jeho kritika se stupňovala také kvůli financování Itálie z evropských fondů⁵², což podle jeho přesvědčení podporuje zkorumpovanou politickou elitu v Itálii. Grillovy výroky vykazují jakési známky schizofrenie. Příspěvky lídra Hnutí se často mění a mají buď povahu utopistických návrhů, nebo se jedná o projekty, které by dle něj přinesly okamžitý úspěch, či jde o démonizaci současné situace, v níž se vyvíjí hněv, frustrace a následná zkáza. Kritika současného stavu uvnitř EU je propagandistické povahy. Grillovy euroskeptické postoje a názory na EU jsou ovlivňovány několika faktory, mezi něž lze zařadit například opozici italského národu vůči nejasnému nadnárodnímu státu, vůči přílišné byrokracii a vůči nadřazenosti ekonomických ukazatelů nad těmi politickými v procesu integrace. Avšak je jisté, že primárním zdrojem Grillova euroskepticismu je obecně opozice vůči hospodářské a měnové politice EU, konkrétně vůči úsporným opatřením a euru. G. Casaleggio vyjádřil větší skepsi ohledně eura než Grillo, čímž se zároveň zdá být názorově blíží k Nigelui Faragovi, jenž odmítá být součástí této jednotné Evropy (Corbetta, Vignati 2014: 56–59).

Hlavní aspekty kritického postoje hnutí vůči EU souvisí především se socioekonomickým utilitarismem, odmítnutím ekonomických úsporných opatření a kvalitou demokracie, kde M5S volá po větší politické transparentnosti a efektivitě. Nicméně jak už bylo výše nastíněno, tak všechny body politického programu pro volby do EP vycházejí především ze zájmů Itálie a výhod pro ni a italské voliče. M5S se věnuje spíše lokálním či národním otázkám než těm evropským (Casteli Gattinara, Froio 2014: 23–24).

Co se týče chování M5S a jejího hlasování v rámci EP, kde je členem politické frakce EFDD společně s UKIP, tak zde se objevuje zajímavá skutečnost. Zatímco M5S ve většině oblastí hlasovalo jinak než euroskeptická strana UKIP, tak v záležitostech

⁵² Grillo už v roce 2007 vystoupil v EP, kde ve svém projevu požádal EU, aby přestala financovat Itálii.

hospodářské a měnové politiky se obě strany shodly, což není rozhodně náhodné, neboť to dokazuje, jak kritický postoj M5S vůči této agendě má. Z výsledků hlasování v EP je zřejmé, že M5S se nechová jako ostatní euroskeptické strany, jelikož v mnoha oblastech hlasovalo podobně jako strany náležící k politické frakci Evropské sjednocené levice a Severské zelené levice nebo Zeleným–Evropské svobodné aliance, což nejsou euroskepticky orientované frakce. Absence ideologické základny⁵³ dokládá způsob hlasování M5S v EP (Franzosi et al. 2015: 121–123). Pro některé teoretiky představuje postoj M5S vůči EU spíše strategický záměr, kdy se jedná o taktické postavení v rámci italské stranické soutěže (Franzosi et al. 2015: 114).

3.3. Typologizace euroskeptických postojů M5S

V této podkapitole je pozornost zaměřena na určení míry stranického euroskepticismu u M5S, a to prostřednictvím typologizace postojů Hnutí. První typologií, podle které lze určit míru stranického euroskepticismu M5S je koncept *tvrdého a měkkého euroskepticismu* od dvojice autorů P. Taggarta a A. Szczerbiaka. Před volbami do EP roku 2014 Hnutí přišlo s volebním programem *7 Points for Europe*, který obsahuje velmi kritický pohled na některé politiky EU. Tyto názory publikuje jak lídr Hnutí B. Grillo, tak i spoluzakladatel Hnutí G. Casaleggio. Hnutí kritizuje zejména hospodářskou a měnovou politiku EU, přičemž největší vlna kritiky vždy míří na evropská nařízení, která se týkají úsporných opatření a na společnou měnu. Tato kritika zahrnuje i návrh na referendum o setrvání Itálie v eurozóně. Opozice vůči dílčím politikám řadí M5S mezi měkce euroskeptické strany. Hnutí nikdy nepodporovalo vystoupení Itálie z EU, tudíž nespadá do kategorie *tvrdého euroskepticismu*. Co se týče samotné typologie, tak ta je bezpochyby užitečná a srozumitelná, avšak pro tento výzkum je její rozsah příliš široký, neboť nelze blíže zkoumat postoje M5S, které se mohou v průběhu několika let stupňovat, a tak pozměnit směřování Hnutí. Z tohoto důvodu je tato typologie pro další podrobný výzkum M5S nevhodná.

Další v pořadí je čtyřčlenná typologie C. Muddeho a P. Kopeckého, jejíž skupiny jsou – *euroentuziasté*, *euroskeptikové*, *europragmatici* a *euroodmítači*. M5S splňuje znaky *EU-pesimistů* a *eurofilů*, což jej bezpochyby řadí do skupiny *euroskeptiků*. To znamená, že je Hnutí prointegrační, avšak nesouhlasí se současnou

⁵³ Nepřítomnost ideologické základny u M5S dokazuje i událost z počátku roku 2017, kdy se M5S rozhodlo vystoupit z EFDD a přidat se do proevropské frakce Aliance liberálů a demokratů pro EU (Alliance of Liberals and Democrats for Europe, ALDE). Avšak ALDE tuto změnu okamžitě zamítlo, jelikož se nejedná o proevropsky orientované hnutí. M5S se tak muselo vrátit do své původní frakce, což bylo koneckonců velmi zostuzující pro lídra hnutí (telegraph.co.uk 2017).

podobou některých dílčích politik EU. M5S nikdy neodmítalo ideje EU, čímž se vylučuje jeho zařazení do kategorie *euroodmítačů a europragmatiků*. Strana se nezosobňuje ani s kritérii *euroentuziastů*, kteří jsou jednoznačně prointegrační, neboť EU institucionálně ztělesňuje jejich ideje. Koncept C. Muddeho a P. Kopeckého je přesnější než vymezení P. Taggarta a A. Szczerbiaka, avšak i zde narážíme na jistý problém se širokým rozsahem jednotlivých skupin, a tím pádem koncept nedokáže reagovat na drobnější změny postojů k evropským tématům.

Třetí typologie věnující se míře stranického euroskepticismu pochází od dvojice autorů Ch. Flooda a S. Usherwooda, kteří vytvořili celkem šest skupin – *odmítače, revizionisty, minimalisty, gradualisty, reformisty a maximalisty*. V této typologii lze Hnutí zařadit do skupiny *minimalistů*, pro něž je současný stav EU více méně akceptovatelný, přičemž zároveň odmítají další prohloubení evropské integrace. Preferují spíše redukci spolupráce v některých oblastech, v případě M5S by touto oblastí byla hospodářská a měnová politika, jelikož požaduje referendum o setrvání Itálie v eurozóně. Co se týče samotné typologie, tak lze říci, že se jedná o koncept velmi přesný, který dokáže reagovat na menší změny v postoji strany/hnutí k EU.

Čtvrtá typologie, kterou autorka zvolila, je koncept N. Contiho a L. Verzichelliho, jenž obsahuje pět kategorií – *tvrdý a měkký euroskepticismus, neutrální postoj, funkční a identitární evropeanismus*. Postoj Hnutí k EU se vyvíjel, přičemž na počátku svého působení se příliš nevyjadřovalo k evropským tématům, čímž se nejprve zařadilo do kategorie *neutrálního postoje*, kam spadají strany s nedostatkem zájmu o EU. Avšak v průběhu několika let a zejména s blížícími se volbami do EP se postoj M5S k EU začal výrazně měnit. V této době docházelo k nejvýraznější kritice. Hnutí ve svém volebním programu *7 Points for Europe* představilo totiž skeptický postoj vůči některým společným politikám EU, čímž došlo k přesunu v rámci konceptu N. Contiho a L. Verzichelliho. K tomuto posunu napomohl především návrh M5S na referendum o setrvání Itálie v eurozóně. Nově lze Hnutí zařadit do kategorie *měkkého euroskepticismu*, která se zaměřuje pouze na negativní aspekty evropské integrace, ale principiálně neoponuje celé EU. K vytvoření ideálního stavu uvnitř EU by dle stran/hnutí patřících do této kategorie došlo prostřednictvím mezivládního přístupu, přičemž by finálním cílem byla reforma EU. Typologie N. Contiho a L. Verzichelliho se stala bezpochyby užitečnou, protože stejně jako koncept od politologické dvojice Ch. Flooda a S. Usherwooda dokáže reagovat na drobné změny postojů vůči evropským

tématům, což se bezpochyby ukázalo i v této práci. Konkrétně v případě italského Hnutí byla tato typologie schopna reagovat na celý vývoj M5S a ukázala se jako nejvhodnější.

Poslední vybraná typologie pochází od teoretika S. Riishøje a je spíše doplněním k ostatním konceptům. Nejedná se o koncept určující míru stranického euroskepticismu, jak tomu bylo u předchozích prací, ale zaměřuje se na zdroje stranického euroskepticismu. V Riishøjově typologii lze M5S zařadit do dvou skupin. První kategorií je *funkcionální euroskepticismus*, jehož hlavním rysem je odpor ke konkrétní společné politice EU. V případě M5S se jedná o hospodářskou a měnovou politiku. Tou druhou kategorií je *euroskepticismus politických stran*, který je dle S. Riishøje užíván charismatickými politickými lídry, kteří disponují například populistickou argumentací, a to je u Grilla zjevné. Díky této typologii autorka určila hlavní zdroje stranického euroskepticismu u M5S.

Autorka práce po provedení typologizace postojů M5S k EU došla k závěru, že v průběhu fungování Hnutí došlo ke zlomovému momentu, kdy se postoj k EU výrazně změnil. Právě období před volbami do EP v roce 2014 se stalo klíčovým pro názory M5S na EU a volební program *7 Points for Europe*, představený v roce 2013, oficiálně vyjádřil jasný postoj Hnutí k evropským tématům. Grillova opozice se týká především hospodářské a měnové politiky. Negativní stanoviska pramení z ekonomických problémů, kterými Itálie už dlouhodobě prochází. Vrcholem Grillovy kritiky vůči EU je referendum o setrvání Itálie v eurozóně, což lze klasifikovat jako značně euroskeptický postoj, díky kterému se M5S stalo součástí všech již zmíněných typologií určujících míru stranického euroskepticismu. Celkový vývoj postoje M5S vůči evropským otázkám nejlépe reflektuje koncept od dvojice autorů N. Contiho a L. Verzichelliho. Tato typologie byla schopna reagovat na zlomové okamžiky a změny v tomto postoji, což dokazuje i přesun M5S z jedné kategorie do druhé – z kategorie *neutrálního postoje* do kategorie *měkkého euroskepticismu*. Jedna z výhod této typologie je rozsah jednotlivých kategorií, které nejsou natolik široké, jako u některých výše prezentovaných konceptů, což znamená, že dokáže bez menších potíží zaznamenat drobnější rozdíl v postoji vůči evropským politikám. Logicky lze vyvodit, že koncept, který zahrnuje pět a více kategorií, bude daleko přínosnější než koncept obsahující pouze dvě skupiny. V obsáhlejších konceptu lze totiž pozorovat již zmíněný pohyb mezi jednotlivými kategoriemi, který by mohl být způsoben případnou oscilací názorů

hnutí/strany. Co se týče M5S, tak je možné, že v budoucnu dojde k dalšímu posunu, jelikož Hnutí v tomto směru nedisponuje konzistentní politikou.

Závěr

Tématem diplomové práce bylo objasnění postoje M5S k EU, potažmo jeho euroskeptických prvků. M5S vstoupilo na politickou scénu v době, která je stále ovlivněna událostmi, jež mají původ v 90. letech. Itálie se tehdy nacházela uprostřed politické tranzice, jejímiž spouštěcími mechanismy bylo několik interních a externích faktorů. Na domácí scéně politickou tranzici odstartovala především změna volebního zákona a akce „čisté ruce“ vedená částí italské justice. Na mezinárodní scéně to byl konec studené války a zhroucení komunismu, které napomohly ke kolapsu stranicko-politického systému tzv. První italské republiky. Přetrvávajícím problémem se na italské půdě stala neúspěšně dokončená ústavně-institucionální transformace, která společně s akutní ekonomickou krizí a problematickou Berlusconiho vládou vytvořila vhodné podmínky pro formování nových politických uskupení. Mezi takové politické subjekty lze zařadit i M5S, které se na vnitropolitické scéně představilo jako velice silný hráč, neboť ve svých prvních parlamentních volbách v roce 2013 získalo 25,6 % hlasů.

M5S, jehož lídrem se stal B. Triolo, vzniklo v roce 2009. Hnutí se původně prezentovalo jako protestní hnutí figurující pouze na italské půdě. Grillo se vymezoval především vůči tradičním stranám a elitám, které čelily rozsáhlým vyšetřováním z korupce. Hnutí zpočátku neprojevovalo zájem o evropskou problematiku, a tak nedisponovalo jasným názorem na EU. Nicméně s příchodem voleb do EP roku 2014 se M5S začalo postupně vyjadřovat k evropským záležitostem a představilo svůj postoj k EU ve volebním programu *7 Points for Europe*, kde se zaměřuje zejména na ekonomická témata a konkrétně stojí v opozici vůči hospodářské a měnové politice EU.

Práce se věnovala postoji M5S vůči EU a jeho euroskeptickým prvkům. Primárním cílem byla analýza klíčových aspektů negativního přístupu, který v průběhu fungování Hnutí stupňoval, přičemž bylo možné sledovat postupný vývoj. Sekundárním cílem práce byla typologizace postojů Hnutí a následná identifikace míry stranického euroskepticismu u M5S. Na závěr měla autorka práce za cíl zhodnocení, která typologie nejpřesněji odrážela postoje Hnutí.

V souvislosti s cílem práce si autorka v úvodu stanovila tři výzkumné otázky, na které se v průběhu zpracovávání tohoto tématu snažila odpovědět, a tak naplnit jednotlivé cíle práce. *Jaký vývoj lze sledovat v postoji M5S ve vztahu k EU? Jakou míru*

stranického euroskepticismu lze určit u M5S na základě zvolených typologií? Jaké zdroje euroskepticismu lze identifikovat v případě M5S?

K zodpovězení první otázky, která se týkala vývoje postoje M5S k EU, došlo na základě použité literatury ve třetí kapitole. Na počátku svého působení se M5S k evropské agendě příliš nevyjadřovalo, a tak lze říci, že postoj Hnutí k EU byl v prvních letech neutrální. Lídr M5S Grillo směřoval svou kritiku výhradně na italskou vnitropolitickou scénu, konkrétně na tehdejší politické strany a elity. Důvodem byl fakt, že většina politických představitelů čelila rozsáhlému vyšetřování z korupce. Hlavním spouštěčem zájmu M5S o evropská témata se stala dlouhotrvající ekonomická krize, kvůli níž byly tehdejší politické garnitury ze strany evropských institucí nuceny zavést úsporná opatření. Následkem rapidního snížení státních výdajů byl pokles životní úrovně v Itálii, a proto se Grillo razantně postavil proti strukturálním reformám. Jeho rostoucí skepse pramenila z obav ze závažnosti současné krize, ze které je dle něj EU spoluzodpovědná. Grillo přišel s řešením dané krize, a to s návrhem referenda o setrvání Itálie v eurozóně, což představuje vrchol jeho dosavadních euroskeptických názorů. Dále Grillo začal vehementně kritizovat EU z přílišné byrokracie a nefunkčnosti jejího aparátu. Lídr Hnutí také nabyl názoru, že současná forma EU je zradou původního projektu, neboť zkorumpovanost evropských elit vedla ke zničení jednotlivých politik uvnitř EU. Z výčtu jednotlivých názorů na fungování unijního aparátu je patrné, že postoj M5S k EU prošel značným vývojem, a to od úplného nezájmu až k vymezení se vůči některým evropským otázkám. Euroskeptický postoj Hnutí souvisí se socioekonomickým utilitarismem, odmítnutím ekonomických reforem a kvalitou demokracie uvnitř unijních institucí.

Druhá výzkumná otázka, která byla formulována v úvodu, se věnovala míře stranického euroskepticismu u M5S. Během zpracování této otázky autorka práce nejprve představila vybrané typologie a následně, ve třetí kapitole, identifikovala míru stranického euroskepticismu u M5S, a to dle již zmíněných konceptů. Autorka ve své práci vybrala pět typologií, které aplikovala na postoje a stanoviska M5S. První zvolenou typologií je koncept od P. Taggart a A. Szczerbiaka, který zahrnuje dvě základní kategorie míry stranického euroskepticismu. V této typologii autorka naráží na jistý problém – každá kategorie je svým rozsahem příliš široká, a tak nedokáže zachytit drobnější rozdíly v postoji hnutí k EU. Jelikož M5S stojí v opozici pouze vůči některým společným politikám EU, konkrétně společné hospodářské a měnové politice,

a nikoli vůči celému unijnímu aparátu, tak se řadí do skupiny *měkkého euroskepticismu*. Kvůli zmíněnému nedostatku se s touto typologií dále nepracovalo.

Druhá zvolená typologie pochází od C. Muddeho a P. Kopeckého, u které autorka narazila na podobný problém jako u předchozí typologie, a to je rozsah jednotlivých kategorií. V této čtyřčlenné typologii M5S splňuje znaky kategorie *euroskeptiků*, poněvadž nesouhlasí se současnou podobou některých dílčích politik EU. Stejně jako u první typologie autorka považuje daný koncept za nevhodný pro tuto práci.

Další typologie, určující míru stranického euroskepticismu, je od dvojice autorů Ch. Flooda a S. Usherwooda. Obsahuje šest kategorií, tudíž představuje propracovanější koncept, který je schopen reagovat na drobnější změny v postoji k EU. V tomto konceptu se M5S se svými názory na evropská témata zařadilo do skupiny *minimalistů*. Kategorie minimalistů akceptuje současný stav EU, ale stojí v opozici vůči dalšímu prohloubení evropské integrace. Prioritou je spíše redukce spolupráce v některých dílčích politikách EU, což reflektuje pozici M5S. Ani tato typologie však nebyla schopna reagovat na celkový vývoj postoje M5S k EU.

Čtvrtá představená typologie je od N. Contiho a L. Verzichelliho, která jako jediná dokázala přesně reflektovat postoje M5S, jež se v průběhu několika let výrazně proměnily. Výhodou tohoto konceptu je větší počet kategorií. Na počátku svého působení se Hnutí nezajímalo o evropskou problematiku, a tak se zařadilo do skupiny *neutrálního postoje*, který reprezentuje strany s nedostatkem zájmu o evropské záležitosti. Po několika letech, zejména v období před volbami do EP, se postoj M5S k EU začal měnit, čímž došlo k výraznému posunu v rámci dané typologie. Hnutí tehdy představilo svou kritiku ve volebním programu *7 Points for Europe*. Kvůli této oscilaci názorů na EU se Hnutí nově zařadilo do kategorie *měkkého euroskepticismu*, protože začalo splňovat všechny aspekty dané kategorie. Strany či hnutí patřící do kategorie *měkkého euroskepticismu* sice neopoují celému projektu EU, ale mají negativní náhled na některou z dílčích politik EU, což M5S rozhodně má. Koncept od N. Contiho a L. Verzichelliho se ukázal jako nejvhodnější a nejpřesnější pro tuto práci.

Typologie od S. Riishøje se nevěnuje míře stranického euroskepticismu, jako předchozí typologie, nýbrž zdrojům stranického euroskepticismu. V tomto případě se M5S zařadilo rovnou do dvou skupin. První kategorií, kam M5S spadá je *funkcionální*

euroskepticismus, který představuje opozici vůči konkrétní společné politice EU. To Hnutí splňuje, protože nesouhlasí s hospodářskou a měnovou politikou EU. Druhou kategorií je *euroskepticismus politických stran*, jenž je dle autora daného konceptu užíván charismatickými politickými lídry, kteří disponují například populistickou argumentací, a to je u Grilla patrné.

Třetí výzkumná otázka se věnovala zdrojům stranického euroskepticismu u M5S, které autorka zkoumala v poslední kapitole. Ke zjištění hlavních zdrojů stranického euroskepticismu autorce výrazně napomohla již výše uvedená typologie S. Riishøje. Odpor k hospodářské a měnové politice EU představuje jeden z hlavních zdrojů euroskepticismu. Jedná se konkrétně o nesouhlas se zaváděnými úspornými opatřeními a výraznou kritiku společné měny, která má stupňující charakter. K tomuto postoji napomohla primárně akutní ekonomická krize, která je v Itálii přítomna od 90. let. Vládnoucí strany, především vláda M. Montiho, byly nuceny zavádět rozsáhlé škrty v oblasti státních výdajů, které vyvolaly nelibost na straně voličů, protože docházelo k poklesu životní úrovně. Grillova kritika pramenila tedy ze špatné ekonomické situace a snižujícího se životního standardu v Itálii. Lídr Hnutí proto přišel s řešením této prohlubující ekonomické krize, a to s návrhem na zavedení referenda v otázce setrvání Itálie v eurozóně. Za další zdroj stranického euroskepticismu lze považovat samotného lídra Hnutí Grilla, který disponuje populistickou argumentací a prostřednictvím svých postojů a svými výroky dokonale reflektuje preference italských voličů. Tento fakt je zjevný i v případě programatiky Hnutí. Veškerá stanoviska a názory M5S na evropské otázky mají původ v zájmech Itálie a výhod pro ni a italské voliče, tudíž jeho negativní postoj nevychází z hlubokého ideologického přesvědčení. Důkazem toho je i způsob hlasování M5S v EP. V politické frakci, ke které Hnutí náleží, se shoduje s ostatními euroskeptickými subjekty pouze v záležitostech týkajících se hospodářské a měnové politiky EU. Grillo tedy formuje svůj negativní postoj k EU zejména na základech současné ekonomické krize, kdy EU obviňuje ze spoluzodpovědnosti za tyto události.

Na závěr je důležité zmínit, že celkový postoj M5S k EU vychází primárně ze strategického chování lídra. To lze dokázat i faktem, kdy hlavní voličskou základnu tvoří lidé nedůvěřující v evropské instituce a banky, což je důsledkem přetrvávajících ekonomických problémů. Za euroskeptický prvek přístupu M5S k EU se považuje právě negativní postoj ke společné měně, což bylo také hlavním podnětem k přesunu Hnutí

v rámci typologie od N. Contiho a L. Verzichelliho, kdy se M5S přesunulo z kategorie *neutrálního postoje* do kategorie *měkkého euroskepticismu*.

Literatura

Aalep.eu. 2014. „7 Points for Europe.“ *Association od Accredited Public Policy Advocates to the EU*, 6.3.2014 (online). Dostupné z: <<http://www.aalep.eu/movimento-5-stelle-italia-7-points-europe>> (29.10.2017)

Amyot, Grant. 1981. *The Italian Communist Party. The Crisis of the Popular Front Strategy*. New York: St. Martins Press.

Andreatta, Filippo. Elisabetta, Brighi. 2002. „The Berlusconi Government's Foreign Policy: The First 18 Months.“ *Italian Politics* 18: 221–236.

Arti, Michael, Marco, Buti. 2000. „Close-to-Balance or in Surplus: A Policy–Maker's Guide to the Implementation of the Stability and Growth Pact.“ *Journal of Common Market Studies* 38 (4): 563–591.

Barbati, Jacopo. 2014. „Italy turns from one of the most pro-EU countries, to the most eurosceptic.“ *Opendemocracy.net*, 21.2.2014 (online). Dostupný z: <<https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/euro-elections-you-tell-us/jacopo-barbati/italy-is-quickly-turning-from-one-of-most-pro-eu-countries-to-one->> (1.12.2017)

Barbero, Michele. 2014. „Italy's unhappy marriage with Europe.“ *Opendemocracy.net*, 24.1.2014 (online). Dostupné z: <<https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/michele-barbero/italys-unhappy-marriage-with-europe>> (1.12.2017)

Bellucci, Paolo, Martin, Bull. 2002. *Italian Politics. The Return of Berlusconi*. Oxford: Berghahn Books.

Benedetto, Giacomo, Lucia, Quaglia. 2007. „The Comparative Politics of Communist Euroscepticism in France, Italy and Spain.“ *Sage Publication* 13 (4): 478–499.

Beppegrillo.it. 2015. „Beppe Grillo's 2014 end of year address.“ *Beppegrillo.it*, 1.1.2015 (online). Dostupné z: <<http://www.beppegrillo.it/en/politics/>> (1.12.2017)

Bindi, Federica. 2011. *Italy and the European Union*. Washington: The Brookings Institution Press.

Biorcio, Roberto. 2014. „The reasons for the success and transformations of the 5 Star Movement.“ *Contemporary Italian Politics* 6 (1): 37–53.

- Blondel, Jean, Pablo, Segatti. 2003. *The Second Berlusconi Government*. Oxford: Berghahn Books.
- Bosco, Anna, Susannah, Verney. 2012. „Electoral Epidemic: The Political Cost of Economic Crisis in Southern Europe, 2010–11.“ *South European Society and Politics* 17 (2): 129–154.
- Bordignon, Fabio, Luigi, Ceccarini. 2013. „Five Stars and a Cricket. Beppe Grillo Shakes Italian Politics.“ *South European Society and Politics* 18 (4): 427–449.
- Bordignon, Fabio, Luigi, Ceccarini. 2016. „The five stars continue to shine: the consolidation of Grillo’s ‘movement party’ in Italy.“ *Contemporary Italian Politics* 8 (2): 131–159.
- Bozkurt-Güngen, Sümercan. 2014. „Crisis and search for political alternatives in Southern Europe: Syriza, Indignados and Five Stars Movement.“ *METU Studies in Development* 41: 483–504.
- Brighi, Elisabetta. 2006. „One man alone? A longue durée approach to Italy’s foreign policy under Berlusconi.“ *Government and Opposition* 41 (2): 278–297.
- Brighi, Elisabetta. 2013. *Foreign Policy, Domestic Politics and International Relations. The Case of Italy*. New York: Routledge.
- Brighi, Elisabetta, Lilia, Giugni. 2016. „Foreign Policy and the Ideology of Post-ideology: The Case of Matteo Renzi’s Partito Democratico.“ *The International Spectator* 51 (1): 13–27.
- Caiani, Manuela, Nicolò, Conti. 2014. „In the Name of the People: The Euroscepticism of the Italian Radical Right.“ *Perspectives on European Politics and Society* 15 (2): 183–197.
- Casteli Gattinara, Pietro, Caterina, Froio. 2014. „Opposition in the EU and opposition to the EU: Soft and hard euroscepticism in Italy in the time of austerity.“ *Institute of European Democrats* 1–34.
- Cnbc.com. 2017. „Italy's Five Star Movement welcomes support from rivals, but says it won't give up cabinet seats in any coalition deal.“ *Cnbc.com*, 24.9.2017 (online).
Dostupné z: <<https://www.cnbc.com/2017/09/24/italys-five-star-movement-welcomes->

support-from-rivals-but-says-it-wont-give-up-cabinet-seats-in-any-coalition-deal.html>
(31.10.2017)

Conti, Nicolò. 2003. *Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case*. Siena: University of Siena.

Conti, Nicolò, Vincenzo, Memoli. 2015. „The Emergence of a New Party in the Italian Party System: Rise and Fortunes of the Five Star Movement.“ *West European Politics* 38 (3): 516–534.

Conti, Nicolò. 2016. „The Italian political elites and Europe: Big move, small change?“ *International Political Science Review* 1–15.

Corbetta, Piergiorgio, Rinaldo, Vignati. 2014. „Direct Democracy and Scapegoats: The Five Star Movement and Europe.“ *The International Spectator* 49 (1): 53–64.

Croci, Osvaldo. 2002. „The Second Berlusconi Government and Italian Foreign Policy.“ *The International Spectator* 2: 89–101.

Daniels, Philip. 1998. „Italy in European Union.“ *Economic and Political Weekly* 33 (35): 107–112.

Dobrescu, Paul, Flavia, Durach. 2014. „Euroscepticism – a Song of Europe in Distress.“ *Romanian Journal of Communication and Public Relation* 1: 25–40.

Economist.com. 2002. „Farewell to the stupidity pact?“ *The Economist*, 22.10.2010 (online). Dostupné z: <<http://www.economist.com/node/1402102>> (28. 2. 2017)

Euractive.com. 2017. „Grillo blocks further 5 Star defections.“ Cécile Barbière, *Euractive*, 12.1.2017 (online). Dostupné z: <<https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/grillo-blocks-further-5-star-defections/>> (30.11.2017)

Europa.eu. 2014. „Výsledky voleb do Evropského parlamentu.“ *Evropský parlament*, (online). Dostupné z: <<http://www.europarl.europa.eu/elections2014-results/cs/country-results-it-2014.html#table02>> (26.10.2017)

Europa.eu. 2017. „Altiero Spinelli: oddaný zastánce evropského federalismu.“ *Europa.eu*, (online; Pdf) Dostupné z: <https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/altiero_spinelli_cs.pdf> (28. 2. 2017)

- Evans, Jocelyn. 2008. *The South European Right in the 21st Century: Italy, France and Spain*. New York: Routledge.
- Fabbrini, Sergio. 2004. „When a pigmy acts as a giant: the role of the Italian representatives in the Brussels constitutional convention.“ *Modern Italy* 9 (2): 233–245.
- Fabbrini, Sergio, Simona, Piattoni. 2008. *Italy in the European Union*. Plymouth: Rowman and Littlefield Publishers.
- Fabbrini, Sergio. 2012. „The Rise and fall of Silvio Berlusconi: Personalization of politics and its limits.“ *Comparative European Politics* 11 (2): 153–171.
- Falconi, Toni. 2012. „Public Relations in Italy.“ *International History of Public Conference, Bourneouth University*, 14. 12. 2012.
- Flood, Chris, Simon, Usherwood. 2005. „Positions, Dispositions, Transitions: A Model of Group Alignment on EU Integration.“ Paper presented at the *55th Annual Conference of the Political Studies Association*, (online). Leeds: University of Leeds.
- Franzosi, Paolo, Francesco, Marone, Eugenio, Salvati. 2015. „Populism and Euroscepticism in the Italian Five Star Movement.“ *The International Spectator* 50 (2): 109–124.
- Giacomello, Giampiero, Verbeek, Bertjan. 2011. *Italy's Foreign Policy in the Twenty-first Century: The New Assertiveness of an aspiring middle power*. Plymouth: Lexington Books.
- Gilbert, Mark. 2012. *European Integration: a Concise History*. Plymouth: Rowman & Littlefield.
- Giordano, Benito. 2004. „The politics of the northern league and Italy's changing attitude towards Europe.“ *Perspectives on European Politics and Society* 5 (1): 61–79.
- Giugni, Lilia, Marc, Lazar. 2013. "The 2013 Italian elections in historical perspective." *Contemporary Italian Politics* 5 (2): 149–165.
- Guidi, Mattia. 2015. „The Democratic Party of Matteo Renzi.“ *Research Gate* (online; Pdf). Dostupné z: <https://www.researchgate.net/publication/275339545_The_Democratic_Party_of_Matteo_Renzi> (21.11.2017)

- Harmsen, Robert, Menno, Spiering. 2004. *Euroscepticism: Party Politics, National Identity and European Integration*. New York: Rodopi.
- Hill, Christopher, Reuben, Wong. 2011. *National and European Foreign Policies. Toward Europeanization*. New York: Routledge.
- Hobolt, Sara, James, Tilley. 2016. „Fleeing the centre: the rise of challenger parties in the aftermath of the euro crisis.“ *West European Politics* 39 (5): 971–991.
- Holmes, Martin. 2001. *The Eurosceptical Reader 2*. New York: Palgrave.
- Hoogh, Liesbeth, Gary, Marks. 2007. „Sources of Euroscepticism.“ *Acta Politica* 47: 119–127.
- Judt, Tony. 2007. *Poválečná Evropa. Dějiny od roku 1945*. Praha: Slovart.
- Kaniok, Petr. 2006. *Evropeanisté, eurogovernmentalisté a euroskeptici: reflexe euroskepticismu a jeho stranických projevů*. Dizertační práce. Brno: Masarykova Univerzita.
- Kaniok, Petr. 2009. „Party Based Euroscepticism: Opposing the Commission or the European Integration?“ *Contemporary European Studies* 2: 25–45.
- Kesselman, Mark, Joel, Krieger. 1992. *European Politics in Transition*. Toronto: D.C. Heath and Company.
- Kopecký, Petr, Cas, Mudde. 2002. „Two Sides of Euroscepticism. Party Positions on European Integration in East Central Europe.“ *European Union Politics* 3 (3): 297–326.
- Kopeček, Lubomír. 2004. „Euroskeptici, Europeanisté, euroentuziasté, eurofobové – jak s nimi pracovat?“ *Politologický časopis* 11 (3): 240–269.
- Ladrech, Robert, Robert, Wegs. 2002. *Evropa po roce 1945*. Praha: Vyšehrad.
- Leconte, Cécile. 2010. *Understanding Euroscepticism*. New York: Palgrave.
- Lucarelli, Sonia. 2015. „Italy and the European Union: From True Love to Disenchantment?“ *Journal of Common Market Studies* 53 (1): 40–60.
- Maggini, Nicolo. 2012. „Il bacino del Movimento 5 Stelle: l'economia divide, il libertarismo e l'ambientalismo uniscono.“ *Centro Italiano di Studi Elettorali (2011-2012)*: 67–73.

- Margarethatcher.org. 2017. „Speech to the College of Europe („The Bruges Speech“).“ *Margarethatcher.org*. (online) Dostupné z: <<http://www.margarethatcher.org/document/107332>> (12. 1. 2017)
- McLaren, Lauren. 2005. *Explaining Mass-Level Euroscepticism: Identity, Interests, and Institutional Distrust*. Workshop on Euroscepticism 1. – 2. 7. 2005, Amsterdam.
- Mejstřík, Martin. 2012. „Nebezpečí antipolitiky? Italský komik Beppe Grillo a jeho Hnutí 5 hvězd.“ *Mezinárodní politika* 36 (12): 39–41.
- Melloni, Nicola. 2015. „Behind the Five Star Movement.“ *Jacobinmag.com*, 23.9.2015 (online). Dostupné z: <<https://www.jacobinmag.com/2015/09/beppe-grillo-berlusconi-enzi-italy-corruption/>> (27.10.2017)
- Mittestainer, Alberto. 2014. *Italy between the EU and Berlusconi: Effects of external and internal factors on the Italian Public Debt*. Hamburg: Anchor Academic Publishing.
- Molnár, Anna. 2016. „Economic Crisis and Euroscepticism: A Comparative Study of the Hungarian and Italian Case (1990–2013).“ *The Journal of the Central European Political Science Association* 12 (3): 51–82.
- Mosca, Lorenzo. 2014. „The Five Star Movement: Exception or Vanguard in Europe?“ *The International Spectator* 49 (1): 36–52.
- Newell, James. 2015. „A Landlord's Notice to Quit: The May 2012 Municipal Elections in Italy”, Pp. 55–57 in Susannah Verney a Anna Bosco (ed.). *Protest elections and challenger parties. Italy and Greece in the economic crisis*. London: Routledge.
- Pasquino, Gianfranco. 2003. „The government, the opposition and the President of the Republic under Berlusconi.“ *Journal of Modern Italian Studies* 8(4): 485–500.
- Quaglia, Lucia. 2004. „The Italian Presidency.“ *Journal of Common Market Studies* 42: 47–50.
- Quaglia, Lucia. 2004a. „Italy's Presidency of the European Union: A Good Business Manager?“ *South European Society and Politics* 9 (3): 149–165.
- Quaglia, Lucia. 2005. „The Right and Europe in Italy: An Ambivalent Relationship.“ *South European Society and Politics* 10 (2): 281–295.

- Quaglia, Lucia. 2007. „The role of Italy in the European Union: between Continuity and Change.“ *Journal of Southern Europe ad the Balkans* 9 (2): 133–148.
- Quaglia, Lucia. 2011. „The Ebb and Flow of Euroscepticism in Italy.“ *South European Society and Politics* 16 (1): 31–50.
- Quaglia, Lucia, Fabio Serricchio, Myrto Tsakatika. 2013. „Euroscepticism and the Global Financial Crisis.“ *Journal of Common Market Studies* 51 (1): 51–64.
- Riishøj, Soren. 2004. „Europeanisation and Euro-scepticism: Experiences from Poland and the Czech Republic.“ *Středoevropské politické studie*, 6(4).
- Romano, Sergio. 2006. „Berlusconi's foreign policy: Inverting traditional priorities.“ *The International Spectator* 41 (2): 101–107.
- Rossi, Lucia Serena. 2002. „New trends in Italy's European policy.“ *The International Spectator* 37 (1): 97–106.
- Serricchio, Fabio. 2012. „Italian Citizens and Europe: Explaining the Grow of Euroscepticism.“ *Bulletin of Italian Politics* 4 (1): 115–134.
- Strmiska, Maxmilián. 2013. „Volební vzestup Hnutí pěti hvězdiček a stranická soutěž v Itálii (2011-2013).“ *European Electoral Studies* 8 (1): 46–61.
- Szczerbiak, Aleks, Paul Taggart. 2001. „Parties, positions and Europe: Euroscepticism in the EU.“ *Sussex European Institute*, (online; Pdf). Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-46.pdf&site=266>> (11. 11. 2016)
- Szczerbiak, Aleks, Paul, Taggart. 2002. „The Party Politics of Euroscepticism in EU Member State and Candidate States.“ *Sussex Euroepan Institute* (online; Pdf). Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-51.pdf&site=266>> (11. 11. 2016)
- Szczerbiar, Aleks, Paul, Taggart. 2003. „Theorising Party-Based Euroscepticism: Problem of Definition, Measurement and Causality.“ *Sussex European Institut* (online; Pdf). Dostupné z: <<https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-69.pdf&site=266>> (10. 11. 2016)

Szczerbiak, Aleks, Paul, Taggart. 2013. „Coming in front the Cold? Euroscepticism, Government, Participation and Party Position on Europe.“ *Journal of Common Market Studies* 51 (1): 17–37.

Šustková, Markéta. 2005. „Podivná tranzice: italské institucionálně-ústavní reformy.“ *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Politologica* 4: 109–122.

Telegraph.co.uk. 2017. „Nigel Farage agrees to take back Italy's Five Star Movement into Eurosceptic bloc after humiliating rejection by pro-EU group.“ *Telegraph*, 10.1.2017 (online). Dostupné z: <<http://www.telegraph.co.uk/news/2017/01/10/farage-agrees-take-back-italys-five-star-movement-eurosceptic/>> (31.10.2017)

Tridico, Pasquale. 2014. „From economic decline to the current crisis in Italy.“ *International Review of Applied Economics* 29 (2): 164–193.

Vasiloupou, Sofia. 2009. „Varieties of Euroscepticism: the Case of Extreme Right.“ *Journal of Contemporary European Research* 5 (1): 3–23.

Vasilopoulou, Sofia. 2013. „Continuity and Change in the Study of Euroscepticism: Plus ca change?“ *Journal of Common Market Studies* 51 (1): 153–168.

Verbeek, Bertjan, Andrej, Zaslove. 2015. „Italy: a case of mutating populism?“ *Democratization*, 304–323.

Verney, Susannah. 2011. „Euroscepticism in Southern Europe: Diachronic Perspective.“ *South European Society and politics* 16 (1): 1–29.

Walston, James. 2007. „Italian Foreign Policy in the ‘Second Republic’. Changes of Form and Substance.“ *Modern Italy* 12 (1): 91–104.

Seznam použitých zkratk

EC	European Community	Evropské společenství
EU	European union	Evropská unie
M5S	Movimento Cinque Stelle	Hnutí pěti hvězd
PCI	Partido Comunista Italiano	Italská komunistická strana
PSI	Partido Socialista italiano	Italská socialistická strana
DC	Democrazia Cristiana	Demokratická strana
LN	Lega Nord	Liga severu
FI	Forza Italia	Vzhůru Itálie
EMU	The Economic and Monetary Union	Evropská hospodářská a měnová unie
SGP	Stability and Growth Pact	Pakt stability a růstu
ECB	European Central Bank	Evropská centrální banka

Abstrakt

Euroskepticismus v Itálii: případová studie Hnutí pěti hvězd

Tématem této diplomové práce je postoj italského Hnutí pěti hvězd (Movimento Cinque Stelle, M5S) k EU, potažmo jeho euroskeptických prvků. Itálie byla zakladatelem Evropského společenství (European Community, EC), z čehož pramení, že se stala podporovatelem proevropského proudu, který následně v Itálii převažoval po několik desítek let. Hnutí vstoupilo na politickou scénu v době, která byla stále ovlivněna mnoha faktory, které mají původ v 90. letech. Nedokončená ústavně-institucionální tranzice společně s akutní ekonomickou krizí a problematickými Berlusconiho vládami vytvořila vhodné podmínky pro vznik nových politických stran/hnutí. Mezi takové subjekty řadíme i M5S, jejímž lídrem se stal Beppe Grillo. Hnutí se na italské politické scéně představilo jako silný hráč, který v prvních parlamentních volbách roku 2013 získal 25,6 % hlasů. Cílem diplomové práce je analýza aspektů euroskeptického postoje M5S vůči EU, který se v průběhu fungování Hnutí značně proměnil. Sekundárním cílem je typologizace postojů Hnutí k evropské agendě, přičemž dojde k určení míry stranického euroskepticismu. Práce je strukturovaná do tří kapitol. První, teoretická část, se věnuje samotnému pojmu euroskepticismus a následně jednotlivým typologiím, které určují míru stranického euroskepticismu. Tématem druhé kapitoly je vývoj postoje Itálie k EC/EU. Pozornost je zaměřena především na politické subjekty, které v minulosti stály v opozici vůči evropskému projektu. Závěrečná kapitola se zabývá samotným M5S, přičemž autorka klade důraz na přístup M5S k evropským otázkám a díky zvoleným typologiím v první kapitole určuje míru stranického euroskepticismu uvnitř Hnutí. Pro zjištění míry euroskepticismu je pracováno primárně s volebním programem M5S ve volbách do EP roku 2014.

Klíčová slova:

Itálie, Hnutí pěti hvězd, Evropská unie, stranický euroskepticismus, zahraniční politika, Beppe Grillo

Abstract

Euroscepticism in Italy: a case study of Movement of Five Stars

The theme of this master thesis is the attitude of the Italian Movement of Five Stars (Movimento Cinque Stelle, M5S) to the EU, focused on its Eurosceptic elements. Italy was the founder of the European Community (European Community, EC) and it means that Italy became a supporter of the pro-European stream, which subsequently prevailed in Italy for several decades. The movement entered the political scene at the time that was still affected by many factors that had originated in the 1990s. The unfinished constitutional-institutional transition, together with the acute economic crisis and problematic Berlusconi governments have created suitable conditions for the emergence of new political parties/movements. These include M5S, whose leader was Beppe Grillo. The movement presented itself on the Italian political scene as a strong player when it gained 25.6% of votes in the first parliamentary elections in 2013. The aim of this thesis is clarify negative attitude of M5S towards the EU, whether it is an eurosceptic subject or not. The thesis is structured into three chapters. The first, theoretical part, deals with the term of Euroscepticism and, subsequently, with individual typologies of it, which determine the degree of party Euroscepticism. The topic of the second chapter is development of attitude of Italy towards the EC/EU, since the founding of the EC. The attention is also focused on the political actors opposed to the European project in the past. The last chapter deals with M5S, the author put emphasis on M5S's approach towards the European issues and defines the degree of party Euroscepticism within movement. To determine the degree of party Euroscepticism, the M5S's electoral program for the elections to the European Parliament in 2014 is used.

Key words:

Italy, Movement of Five Stars, the European Union, party euroscepticism, foreign policy, Beppe Grillo